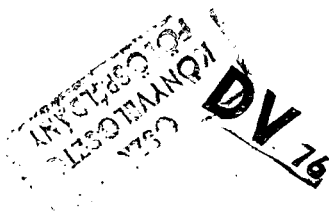

„ A duplumcsere akció
keretében átengedett mű.,

KAZINCZY

AZ IRODALOM KÉRDÉSEIRŐL

IRTA:
SZIKLAY LÁSZLÓ

KOŠICE—KASSA

1934

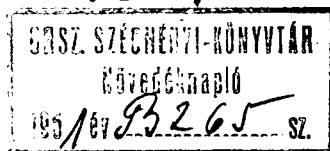
SZTE Egyetemi Könyvtár

J000514733

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
Atangodott főúspáldány

9851

Az arisztokrata író.

»Werke des Geistes und der Kunst sind für den Pöbel nicht da«: ezzel a goethei mondással indította útnak Kazinczy a Tövisék és virágok c. epigrammagyűjteményét s irodalmi felfogását ezzel jellemezte a legjobban. (1)

Az irodalom magasabb régiókba tartozó művészet, kiváltsága az emberiség fejlettebb, magasabb színvonalú rétegének, azoknak, akik nem akarják a tömeg népszerűségét, akiknek csak egy céljuk van: Placere bonis quam plurimis, malos quam minime paucos laedere (2)

Az irodalom magasabb régiókba tartozó művészet, kiváltsága az emberiség fejlettebb, magasabb színvonalú rétegének, azoknak, akik nem akarják a tömeg népszerűségét, akiknek csak egy céljuk van: Placere bonis quam plurimis, malos quam minime paucos laedere (2)

Kazinczy arisztokratikus felfogású, de nem a születés arisztokráciáját tartja a felsőbb szférák lakosainak. Sőt, a francia forradalmat, célkitűzéseit jól ismeri már, politikai felfogásában, ha tekintélytiszteelő is, demokratikus felfogások is tükröződnek, hiszen tíz évig sinylődött Kufstein, Brünn és Munkács börtöneiben a forradalmi káté lemásolásáért (3), az ő arisztokratizmusa szellemi arisztokratizmus, nem a születési, hanem a szellemi kiválasztottságé: »...író és író között az írói pályán nincs különbség s itt a nem nemes születésű, szegény, de szegénységét méltósággal viselni tudó Virág több, mint Zrinyi, ha ez nem egyéb, mint horvátországi bán, s Horác a maga ajándékul kapott Sabinumában több, mint a Sabinumot ajándékozó királyi gazdagságú Mecén.« (4) A gazdagok, születés arisztokráciája éppolyan csöcselék, ha nincs a kellő szellemiekkel megáldva, mint az alacsony sorsban élő paraszt. Sőt, károsabbnak tartja a gazdagokat, ha nincs szellemi adottságuk, mint a pórnépet: »...a pénz a tanulatlan gazdagok kezében még kárt csinál.« (5)

Természetes, hogy ez a felfogás nem az ő eredeti gondolatvilágát tükrözi. A »klasszikusok« tanítványa: Horatius, Goethe az ideáljai. Sok irányt, eszmét olvaszt össze egyéni felfogásának kialakításában. Horatiust idézi, ha a szellemi kiválasztottságról van szó.

Ha meg akarjuk ismerni irodalmi gondolatait, meg kell vizsgálnunk közelebbről, mit jelent az ő irodalmi arisztokratizmusa, amelynek, mint láttuk, ideáljai a két szellemóriás: Goethe és Horatius.

Kazinczy nem a tiszta értelem, nem a logikai világosság arisztokratája. Nem csak megértés, világos fej kell ahhoz, hogy valaki az irodalom kiválasztottja legyen. Az is kell hozzá, minden, ami a közönséges életből kiválik (6), — de az érzés, a szép a »báj, kellem, csín és kecs« iránt való hajlam a jellemzője ennek az arisztokráciának. Nem a pusztá tudás arisztokratája, nem is lehet az. Veleszületett érzéke minden iránt, ami szép, elkülöníti azoknak a pórhadtól, akiknek ez az érzésük nincs, s csak tanulnak. »En elvetem azt, aki engem tanult embernek gondol«, — írja. (7) A sokat tudó is lehet műveletlen. Kazinczy a filozófusokkal, a csak tudást értékelőkkel éppolyan megvetéssel bánt, mint a tudatlan pórnéppel: mikor 1815-ben megfordul Pesten s Fejér György, (8) a pesti egyetem tanára vita közben megjegyzi: »Ne verseljünk mindég, ideje, hogy szolid tudományokat dolgozzunk«, — Kazinczy felháborodva jegyzi meg Kiss Jánosnak írott levelében: »Mely szó egy univerzitásbeli prof.-tól! Tehát a festő s faragó szántson is, vessen is?« (9).

A tudás nem elég, mert azt tanulással is el lehet sajátítani, a kevés kiválasztottak érzéke kell hozzá, az érzék minden iránt, ami szép, hogy feljussunk a felsőbb régiókba. (10)

Kazinczy sohsem élt a földi realitások mindennapjában. Hiába érintette a felvilágosodás szele, a rousseau-i természetes ember gondolata, Kazinczy, a széplélek minden, csak nem természetes. Ha utazik, nem a reális események, nem az élet dolgai érdeklik, művészi szomja, eszményi világban élő lelke keres kielégülést (12). Az aktuális problémák, életének eseményei is csak abból a szempontból érdeklik: vajjon a művészi, az ő értelmében vett arisztokratizmusnak előnyére vagy hátrányára szolgáltak-e. A börtön büze nem keseríti el addig, amíg írói munkásságát folytatni tudja, amíg az élet realitásától el tud zárkózni az ő szellemi arisztokratizmusába. Minden jelenséggel a tetszés, vagy a nem-tetszés szempontjából foglal állást, s voltaképpen nem is tud élni a szó mindennapi értelmében; életének minden egyes eseményét a művészet, az érzés szemszögéből nézi.

Mi lehet Kazinczy célja ezzel az érdekes felfogással az irodalomban? Mik lehetnek célkitűzései egy irodalmi élet megindulásánál? Milyen lehet irodalmi ízlése? Mit kívánt az írótól, a közönségtől? Hogyan látta irodalmunk múltját? Mit követelt az irodalmi művektől forma szempontjából? Milyen volt viszonya kortársaihoz? Erre szeretnék e dolgozat keretében megfelelni.

A szépirodalmiság felé. Mikor Kazinczy a magyar irodalom porondjára lépett, már megindult az a lassú folyamat, amely az irodalmat kifelé igyekezett vinni a tudományok, a tudákosság sötétjéből. (Bessenyei.) A közönség zöme mégis erudíciónak nézi az irodalmat: a rokokó már-már kitépte irodalmunkat a teológia vasmarkaiból, amelyek évszázadokon keresztül fogva tartották, de a felvilágosodás, az Ész világnézete uralkodott, mely azt tartotta, hogy az irodalom tudomány, tudósok foglalkozása, semmi egyéb. Kazinczyt megelőző íróink tudósok, sőt kortársai is, pld. Horváth Ádám, tudományt művelnek, még versírás közben is. S Kazinczy, aki veleszületett hajlamainál fogva a szép, a művészet irodalmának arisztokratája, hivatott arra, hogy ezt a felfogást eloszlassa, hogy egyengesse az utat a szépirodalmiság felé, mert «természetében van az embernek, hogy inkább kapjon azon, ami szép, mint ami hasznos, szükséges». (13)

Az irodalom nem erudíció, nem tudomány, magasabb valami annál. Fel kell erről világosítani a nemzetet, nem szabad sötét tudatlanságban, a tudósság sötét tudatlanságában hagyni, meg kell mutatni a magyar társadalomnak azt az utat, amely ebből a sötétségből kivezet (14). A próza, ha csak próza, a »vulgáris ember veritasa« s az »szomorú veritas.« (15) Ezért írta ő mindég azzal a gondolattal műveit, hogy azok a »szép és igaz« kánonai, azért írt, hogy mindazok emlékezetükben tartsák, akik a közönség vezetésére vállalkoztak.

S kik ezek? Kik tudják a nemzetet az új műveltség, az új szellemi arisztokrácia színvonalára felemelni? Az írók, mert nekik már megadatott a szép érzéke, s ezt kell bennük kiművelni, hogy a magyar irodalom megindulhasson.

Az író lesz a szellem arisztokratája, le kell döntenie a szokás, az előítélet tévedéseit.

Irodalom és patriotizmus. Kazinczy az irodalommal együtt a nemzet megújódását akarja. Irodalmunk megújítójának minden egyes tettén ott van a »patriotizmus«; a hazafiasság bélyege; — szinte fanatikus hittel ír, viszi előre az irodalmat, mert meggyőződése, hogy ezzel hazafiúi kötelességét teljesíti, nemcsak írói, művészi öntudata viszi előre, hanem az a kötelességtudata is. Az író hazafi s azzal teljesíti hazafiúi kötelességét, hogy a külföldön tanul szépérzékét s azzal frissíti fel a magyar irodalmat. Ezzel neveli nemzetét a jövő számára. Mikor Kisfaludy,

Károly kijelenti, hogy ő csak hazafi, nem művész, megszűnt hazaffi lenni a Kazinczy értelmezésében, mert szerinte csak a »fentebb« izlésű író teljesítheti a hazafi kötelességét.

Az irodalom teszi a nemzetet művelté, nagygyá. A külföld is azért művelt, azért van felettünk a német, angol, francia, mert van irodalma, mert vannak írói s élvezették a közönség fogékony, kiválasztott részét oda, ahol az izlés található, a művészetbe, a szép világába.

1805-ben írja Kiss Jánosnak: »Wielandnak van egy munkája, hogy a nyelv kulturája nem a szép cirkulusok által, hanem a jó írók munkája által szaporodik.« (16)

Hogy a nemzet felülemelkedhessék abból a póriás, csőcselék állapotból, amely a tudatlanságba taszította eddig, vagy legfeljebb az izlést, csínt nem ismerő pusztá tudást ismertette meg vele, első sorban az írók kiművelésére van szükség. Mert az író: hatalom.

Az író, de nem a tudományos író. A poéta. »...a poézisnak mi csoda ereje van a mindennapit is kívánttá tenni...« (17)

Céltűzések.

De a szépségek befogadására készületlen volt magyar irodalom. »Lexikonunk szűk, grammatikánk habzó, hiányos, stilisztikánk feszes, ügyetlen...« (18). Szókincsünk nem képes arra, hogy felsőbb szépségeket fejezzen ki, semmiképen sem tudunk versenyezni a külföldi irodalmakkal. »Nincsenek nyomtatóink, nincsenek könyvárusaink, könyveinket csak az írók olvassák, bennünket gátol minden, semmi sem segít.« Az írókat, a kiválasztottakat azzal kell segíteni, hogy első sorban kész, a felsőbb szépségeket is kifejezni tudó nyelvet adunk nekik. Kazinczy különös, mondhatni bizzar ötlettel oldja meg ezt a feladatot: hogy az irodalom anyaga, a nyelv, a stílus alkalmas legyen a »felsőbb szépségek« kifejezésére, át kell ültetni belé mindazt, ami odakint Németországban (és első sorban Németországban), a klasszikusoknál, a franciáknál szép, felsőbb szépség. Modelleket kell adni az írók számára, hogy megkapják azt a formát, amellyel dolgozniok lehet. »A fordítások érdemét éreztetni kell azáltal, hogy, amely hazában még nem virágzik a festés és faragás, ott a Gypsabgussoknak s kópiáknak nagy a haszna. A fordításoké nagyobb, mint a kópiáké, mert a kópia merő (hibás) originális, de a fordítás lassanként az idegen nyelvek szépségeit hozza a miénkbe és éreztetvén, hogy hol maradánk sokkal hátrább az idegeneknél, végre meggyőző affelől, hogy ha egy línéában akarunk valaha ezeknek

írójukkal állani, újítani kell nyelvünkön». (19) Így kapcsolódik bele Kazinczy a nyelvújításba. Modelleket kell adnia az íróknak, hogy megszabaduljanak az irodalom erudíció-konceptiójától. Mégse akarta a magyar irodalom részére a fordítást kijelölni, — nem mondta a magyar íróknak, hogy — ez a ti egyedüli utatok. Már pályája elején látta, hogy: »aki mindég fordít és csak fordít, aszerint jár, mint aki mindég mankón jár. Elveszti saját erejét.« (20)

Addig, amíg nyelvünk nem ért el a művészi kifejezés tökéletes fokára, fordítani kell. Ez volt az elve. S a Kazinczyról megemlékezők mind megegyeznek abban, hogy ezzel sokat elvett magától mert, hogy hivatását teljesítse, a más gondolatát kellett adnia, a más formájában, magyarra átültetve. Mikor Kölcsey megírja neki hogy kár volt fordítónak lennie, akkor is azt válaszolja neki: érezte, mily készületlen a nyelv, meg kellett a mintát adnia ahhoz, hogy mások irhassanak majd szépet. (21)

Egyénisége is alkalmas volt erre a munkára. Váczy János szerint: »Az alkotó képzelem szabadon teremtő erejének majdnem teljesen híjával van.« (22) A költészetben a kifejezés művésze, az érdekli. (23)

Tökéletes nyelv és tökéletes verselés meghonosítása a célja. Ezért vívja meg a nyelvújítás harcát, ezért fordít prózát, verset egyaránt, ezért írja leveleit, értekezéseit a versformákról. Epigrammáit is itt kell említenünk, melyek az elméletben tanított elveket átviszik a gyakorlatba. (24) Amint egy-egy tételt magyaráz — (ezeket a magyarázatait, fejtegetéseit legtöbbször levelezésében, vagy pedig a folyóiratokba írt cikkeikben találjuk meg) — azonnal bizonyít is. S mikor elért munkájának befejezéséhez, mikor megvolt az arisztokratikus szépségeknek megfelelő nyelv és versforma, már ott állt az irodalom porondján a romantikusok fiatal csoportja, — ezek a fiatalok felhasználták formaeredményeit, de úgy, hogy Kazinczy rá se ösmert a magáéra, mert új, számára idegen tartalommal töltötték meg. S az irodalmi fejlődés örök törvényszerűsége szerint csálódva kellett a sírba szállnia: pedig elérte azt, amit akart.

*Diszelkedése korának
ízlésfajtáival szemben.*

Hogyan viselkedik Kazinczy korának ízlésfajtáival szemben? Klasszikusnak szereti nevezni magát s többször idézi a klasszikusokat főleg Horatiust. Az újkor klasszikusai közül

a németek neoklasszicizmusa van rá nagy hatással, a németek példája után indul akkor is, mikor felkeresi az ókori klasszikusokat.

S a német útmutatás nemcsak a római, hanem a görög auctorokhoz is elvezette. Német ideáljai közül legelsősorban Goethét kell megemlítenünk, levelezéséből számtalan olyan nyilatkozatot lehetne összegyűjtenünk, amelyekben Goethéről, mint a költészet csúcspontjáról beszél. Itt csak egyet idézek, ez is eléggé bizonyítja, hogy a német költő mily nagy hatással volt rá: »Schiller is igen nagy, igen nagy Herder is, de Goethe egyetlen.« (25) Író társait Goethe tanulmányozására, követésére buzdítja. — Kemény Zsigmond szerint a sokszínű Goethében Kazinczy »Iphigeniát s általában az antikot« bámulta, amit »ugyis megfogalmazhatnánk, hogy a klasszikus formát.« (26) A francia klasszicizmus formái is vonzzák, Racine, Corneille kedves írói: »Czidet úgy tartom, mint régóta bírti óhajtott, elveszthető kincsemet«, annak ellenére, hogy a dramaturgia kérdéseivel nem igen foglalkozik; itt is inkább a forma iránt vonzódik. (27)

Alapjában véve mégse klasszikus az ízlése. Nagyfokú érzékenysége, amely akárhányszor érzelmösséggé fajul, nemcsak külső hatás, a század betegségének folyománya, hanem benne van természetében, véralkatában. »Az élet minden hatását gyorsan megérzi, s mindegyikre visszahat. Szíve éppen olyan fogékony, mint elméje.« (28) Voltaire józan eszét is csak finomsággal párhuzamosan tudja élvezni. Eckhardt Sándor szerint »A magyar irodalomnak vezető-elméjét, Kazinczyt is jobban húzza a német pietizmuson nevelt kedélye Rousseau felé és eltávolítja Voltairétől, kit bámul, de nem szível. Kazinczy is a romantikus hajlandóságú érzékeny lelki típusok egyik legkarakterisztikusabb példája, mi sem állott tőle messzebb, mint a francia logikus deizmus és materializmus ridegsége.« (29)

Ez világít rá arra, hogy első fordításai nem a klasszikusok munkáit ültetik át, hanem a kor divatos irányainak, a szentimentalizmusnak és a rokokónak képviselőitől valók. Rokokó ízléséről Harsányi István: »Rokokó ízlés a magyar irodalomban« c. értekezésében szól s példát is idéz rá: »...példaképen szolgálhat Kazinczynak az Orpheus egy kis Metastasio-fordítása, a Sójajtás s a hozzá fűzött néhány soros műhelytanulmány, amelyben, miután megállapítja, hogy a »magyarnak nem nagy oka vagyon az olasz mellől hátra vonni magát«, ezt olvassuk: »Legalább hízelkedem az azzal magamnak, hogy nyertem azzal, midőn a placido zefirettot nem csendes, hanem nyögdecslő szellőnek, a limpido ruscelettot pedig nem tiszta pataknak, hanem búsnak, azaz búsan zörgőnek neveztem. És minő voluptuózus hangzatok: nyögdecslő szellőcske,

minő onomatopoea: sóhajtás! minő kedves jambusi numerus: de meg ne mondd kiél és: azt, csermely, meg ne halld! — kedves anyai nyelvünk! mikor fogják a mi szépeink érzeni, hogy valósággal szép vagy? hogy véghetetlenül felülhaladod a franc persziflázst, a német mormogást?» Ime, milyen eksztázisba tudja hozni Kazinczyt egy köznapinál valamivel emelkedettebb frázis. — »Andacht zum kleinen«. A rokokó egyik ismertető sajátága már ez. A pici, a finom, a hajlékony; az apró árnyalati különbségek iránt érzelmes tisztelet ez.» (30) Lelkének minden gyökérszála a rokokóba nyúlik vissza, annak kecsessége hatott rá a legközvetlenebbül. Izlésének alapja a rokokó; a kifejezésben a klasszicitás az ideálja.

Csak egyetlen iránynak ellensége: a ponyván heverő, népiességének. Annak az izlésfajtnak, amelyben Arany János klasszicizmusa gyökerezik. Ezt közönségesnek tartja, méltatlannak a fentebb izléshez. Tekintélytisztelete elismeri egy-egy képviselőjét (Ráday Gedeon hatása alatt pld. Gyöngyösi Istvánt), de megkedvelni nem tudja soha. A népies elem iránt semmi érzéke nincs. Hiába írja leveleiben, értekezéseiben százszor is, hogy neki a mezei virág kedvesebb, mint a művirágok, az ő mezei virágai nem az igazi mezőkön termettek, s ha a népköltészetet bevezeti is egynéhány darabjában az irodalom arisztokratikus csarnokába, csak Goethe nyomán, csak úgy, ha azok átmentek a »fentebb izlés« tisztítóüzén. (31) A népies költészet csak kicsiszolt formájában hatott rá, mert semmiképen sem akarta elismerni azt, ami a »Pöbel« költészete volt, s nem a kifinomult, kecses rokokó kiválasztottjaié. A »vad unkultur« nem szép, csak ha fel van szépítve a »legszebb városiság politurája által.« (32) Mennyit kell még haladnia a magyar izlésnek, míg eljut klasszikusaink mindent kiegyenlítő népiességéhez! S már gyermekkorától fogva a műveltség hiányának tekinti ezt az izlést, kiaknázható kincsesforrást nem lát benne. Ehelyett az izlés helyett akarja meghonosítani a magáét, amely, mint láttuk, a külföldön elterjedt izlésfajta közül nem egy bizonyost választ ideálul, hanem követi mindazt, amit szépnek, izlésesnek talál.

Miben látja az izlésest? Már a fentebbiekben vázoltam, hogy Kazinczy nem volt a mindennapi realitások embere. Az elvonatkoztatott, érzéssé finomított élet, a nem mindennapi az ő művészetének lényege s ezt akarja uralkodó izlésként is meghonosítani. »Man muss die Poesie des Lebens sich eigen machen, s életünk legyen ének, s mindjárt boldogok

vagyunk.« (33) Izlésünkkel változtassuk át a realitást, a szenvedést, a meztelenséget, mindent, ami rút, poézissé, széppé s megnyerjük a boldogságot, ami egyszersmind műveltség is. A műveltség fogalmának tartalmába az izléses beletartozik. A műveltséget (az izlést) a »tündéri románok« is terjesztik, ezeket pedig nem szabad filozófiai józansággal olvasni, hanem lelkesedéssel, mint művészi munkát. (34)

Tartalmi szempontból az izlésességet nem tudja meghatározni, olyasmi az, aminek:.... »nem mindég olyan a törvénye, amit tisztán lehetne szóba öltöztetni.« (35) Formai szempontból pedig azt tartja izlésesnek amin megvan a klasszikus szín, a folytonos javítgatás nyoma, a tökéletes kidolgozottság. S büszke arra, hogy az ő munkái a legizlésesebbek, mert egy magyar író munkáján sincs annyi klasszikus szín, mint az övé, még a Berzsényién sem. (36)

Kazinczy az első a magyar irodalomban, aki izlésre nevel, aki felfogja az irodalom művészi lényegét.

Közönsége.

Közönségét is abból a szempontból válogatja meg: vajon érzésvilága magáévá tudja-e tenni

a klasszikus formáját, izléses tartalmú műveltséget?

Ez az átfogó program, a nemzeti kultúra jövőjének megváltoztatása, művészi körök felé való vonzása teheti lehetővé a magyar középosztály kialakulását, a művelt, szalón-életet élő magyar középosztályt. (37)

A paraszt felvilágosítása nem célkitűzése ennek az arisztokrata izlésnek. Akár bársonyba, akár gubába öltözött a »köznép«, nem világosítható fel. Kevés kiválasztott ember az ő közönsége. A köznép gondolkozását, érzésvilágát, akár grófnak, akár parasztnak született (tehát az irodalmi köznépét), nem érti s nem is tartja fontosnak a megértését. De: »megmakacsította magát«, fáklyát vett a kezébe, a Voltaire-k, Rousseau-k, Goethé-k és Horatiusok fáklyáját, hogy a barlangokba behatoljon, felszínre hozza azoknak kincsét, megteremtse a művelt: az ő izlése iránt fogékony magyar közönséget. (38)

*A szabadkőművesség,
mint közönségnevelő
fórum*

A szabadkőművesség keretében is közönség —, illetőleg nemzetnevelő munkája volt főcélja. Ezt számos levele bizonyítja. A szabadkőművesség, a kevés »kiválasztott« titkos,

baráti köre nagyon megfelelt egyéniségének, irodalmi törekvései-

nek, (39) Amint a szabadkőművesek közé belép, első dolga, hogy magyarnyelvű páholyt sűrűsessen, hiszen: »gyalázatjára van nyelvünknek, hogy csak németül és deákul dolgoztunk.« (40) Németül és deákul nem lehet a magyar izlést megteremteni, nem lehet a szabadkőművesek baráti körében megteremteni azt a kiválasztott se- reget, amely ennek az izlésnek, irodalomnak a közönsége lett volna. Pedig váltig sürgeti, hogy irodalmi élet legyen az egyes páholyokon belül, alakuljanak át a szabadkőműves-kiválasztottak író- és közönség-kiválasztottakká, hiszen a külföldön, így Bécsben is alakult már páholy a »tudományok előbbvitelére.« (41) Mint szabadkőműves sem tagadja meg egyéniségét, mindent a maga »szép«- szemüvegén keresztül lát.

A sok meghívott közül kiszedni a kevés választottat, megteremteni a fentebb izlés magyar közönségét, megalapozni a magyar művelődést ezzel az izlés-alappal: Kazinczy irodalmi munkásságának és főleg leveleivel, recenzióival véghezvitt propagandájának egyik legfőbb célja.

*Folyóiratok és bírálóok
nevelik a közönséget.*

Az ő hajlamai, az ő levélíró- és bírálató- szenvedélye kellett ahhoz, hogy a magyar közönség érdeklődése az irodalom felé forduljon. Két nagy eszköze van az érdeklődés felkeltésére: a folyóiratok és ezeknek keretén belül a bírálókat. Ezek a bírálókat, amelyekben nem egyszer erősen megtámad nézeteket, egyéniségeket, heves tollharcokat váltanak ki, de ő nem bánja, mert az irodalom iránt csak akkor kél fel az érdeklődés, ha ezekre a folyóiratokra, bírálókatra felfigyel a közönség. (42) Révai és Verseghy vitáját nem akarja megszüntetni azzal, hogy beleszól és elvágja a vita fonálát, mert azt akarja, hogy a »publikum figyelme fel ne osztassék.« (43) Nem szabad semmiről elterelni a publikum figyelmét, a mi izlését, tudását növeli. S hogy egy bizonyos dologra ráterelje a közönség figyelmét, engedményeket is hajlandó tenni. (44)

Orpheusa jellemzi a legjobban közönségnevelő céljait. Irodalmat és nyelvművelést akar, de mindent közzétesz, ami nemzetét magával megösmerteti, s ez különbözteti meg a legtöbb egykorú folyóirattól. (45) Folyóiratának népszerűségét ez nagyon elősegíti; a népszerűségre pedig szüksége van, mert az Orpheusszal akarja bemutatni az irodalmat, mint a nemzeti kultúra nélkülözhetetlen tényezőjét.

Fel kell világosítani minden meghívottat: de — akik nem tud-

nak felérni a művészet magasságába, az izlés világába, elvesztek, nem lehet nevelni őket s azokkal nem törődik, azoknak nem való irodalom a kezükbe. S amint nemcsak a születéstől, úgy a csak tanultságtól sem függ az izlés, az irodalmi fejlettség a közönségnél. Sokszor igazabban ítélt egy tizenhatesztendő kislány, mint az »erudícióval teljes kritikus«, hiszen nem tudás, más kell a kiválasztottsághoz, ahhoz, hogy valaki bekerüljön Kazinczy irodalmának arisztokrata-közönségébe. (46)

S ebből a kiválasztott közönségből fog kikerülni a jövő magyarságának művelt osztálya.

Az író. A magyar kultúra legfontosabb munkása a költő, az író. Mintegy bemutatja, kiállítja a nemzet elé, mi a szép s ezzel többet hat a nemzetre, mint az, aki csak a tartalomra veti a súlyt, a szép kifejezésre nem. (47) Élesen látja meg annak ellenére, hogy izlése arisztokratikus és nagyon könnyen zár ki bárkit a »meghívottak« közül, hogy az írónak fontos szerepe van a közönség neveléséből is, a közönségnek szoros összefüggésben kell lennie az íróval. Mégsem szabad alkalmazkodnia az írónak a közönség izléséhez, különösen akkor nem, ha az fejletlen még. »Kazinczy sohasem tudta úgy elképzelni az író és közönség viszonyát, mint két ugyanazon színen álló tényező kapcsolatát az alkotás alapján, ő az írókat csak akkor becsüli, ha az a közönség feletti magasságokban tartózkodik, s az írás értéke sürgeti az olvasókat, hogy hozzá felemelkedjenek. (48)

Kit kövessen az író? Az írónak saját individualitását, egyéni ösztöneit kell követnie írás közben, sohase szabad eltérnie más kedvéért, különösen nem a közönség rossz izlése kedvéért saját, egyéni útjáról. Ez az individualitás »megfoghatatlan« nem lehet szabályokba foglalni a természetét, minden írónál más és más. (49) Mégis vannak általános szabályok, normák, amiket az írónak föltétlenül meg kell tartania. Az irodalom komoly, szent dolog, egy nemzet jövő nagyságának előkészítője. Azért kell minden írónak a sajátos színével, egyéniségeivel hozzájárulnia ennek az előkészítéséhez, — hiszen a grammatikát és prozódiaát másutt is neves írók szentesítették, nálunk is ők szentesítik majd, s ennek az elvnek a támogatása mellett kezdi harcát az írókért. (50) Nem szabad egyenruhába bújtatni az írókat, — ha egyszer valamelyik író felért az izlés magaslataira, meg kell

»teljes individualitását« tartania, olyan írónak, mint ő, mint Kis János, még a hibája sem hiba. (51) S hogy az írók egyéniségét, különböző színeit egyesíteni lehessen a nemzeti kultúra pompázó mozaikjába, nagy ellensége az anonim írásnak, mindenki vállaljon felelősséget a saját írásáért, mindenki mutassa be: ez vagyok én, az individuum, aki leteszem munkámat a nemzet, a kollektívum oltárára. Rousseau hálát adott Istennek, hogy eltörte azt a modellt, amelybe lelke öntve volt, így sohase lesz egy másik, ugyanolyan lelkületű egyéniség a földön, mint ő. (52) Kazinczy nem tartja magát ennyire »sonderling«-nek, nem is akarná, hogy azt a modellt, amelybe Isten öntötte, eltörve lássa, mégis megállapítja, hogy nem mindennapi ember, egyéniség, kiválik a tömegeből, — író. (53) Az írók, az individuumok, az egyéniségek a nemzeti kultúra letéteményesei. Ez a felfogása már csaknem teljesen egyezik a romantikusok felfogásával, a romantika ad teljhatalmat az írók kezébe.

A romantikus felfogás összekeveredik nála a klasszikus felfogással. Az íróknak teljhatalmat ad, de csak azoknak az íróknak, akik megfelelnek az izlésesség követelményének. Akik nem »kiválasztottak«, azokat szeretné elűzni az irodalmi élet porondjáról: izléstelen író munkáját nem bírálja s beteg, ha ilyesmit olvasnia kell. (54) Két feladata van tehát az írókkal szemben: 1. kiválasztani a sok közül azokat, akik megfelelnek az ő követelményeinek, mert inkább kevés írója legyen a nemzetnek, mint sok rossz: »...literatúránk nem annyira a resten írás, mint az igenis szaporas írás által veszt.« (55) 2. A kiválasztottakat fellelkesíteni a nemzeti munkára.

Bírálatával neveli az írókat.

Ezt a kevés és jó írókat kiválasztani, a rosszakat elijeszteni az irodalomtól: célja Kazinczy recenzióinak. A tanulatlan tömeg, amely el van telve a saját maradiságával, céltáblája Kazinczy leveleiben és folyóirataiban elhelyezett bírálatának. (56) Néha túlélesen bírálja azokat is, akiket kiválasztottaknak tart, s mégis talál bennük olyan tulajdonságokat, amik hibák szerinte, amik nem felelnek meg az ő izlésének. A rossz izlés, Pócs András »radottériája, lúdformagágogása« végig felbosszítja, csak a »becsületes ember érzése« mentette meg Pócs kéziratát, már-már megsemmisítette a Kazinczyban dolgozó kényes izlés. (57) A jószándékot meg tartja, de becsülni: az Úristen is megelégszik a jószándékkal, de az izlés mellett nincs izlése, az ne írjon, mert kárt csinál. (58) Mindent

szabad, ha szerencsés csillagzat alatt születünk, munkánk s nem a jószándék, sem más mutathatja meg, hogy csillagzatunk valóban szerencsés volt-e.» (59.)

A kiválasztottak művelése, izlésének nevelése bírálatainak célja.

Kazinczyra nagy hatással van a felvilágosodás. Orpheusát is a felvilágosodás szolgálatába állítja, támadó fegyver az szemében a fanatizmus ellen, ő, a szerkesztő pedig harcos, aki a fanatizmus ellen vértbe öltözött. A felvilágosodás eleme a bírálat, a felvilágosodás mindent megkritizál, mindennek kimutatja hibáit, éles, sokszor túléles őszinteséggel, s így a bírálatra való hajlamot, a bírálat szükségességének fölfedezését a felvilágosodás jelenségének minősítjük. (60) A rokokóból öröklött formakészség, a klasszikus formák szigorúsága s a felvilágosodás bíráló hajlama együtt, lelki egységgé összeforrva, megvolt benne s tette az írók vezérévé, irányítójává.

Milyenlen kell Kazinczy szerint a jó kritikának lennie?

Az igazi kritika bátran, őszintén megmondja az igazságot. Kazinczynak egyik főjellemvonása az igazság bátor kimondása, mindég megmondja őszintén a véleményét. Orpheusa talán az első folyóirat, amely a korabeli folyóiratoktól elütően, szerkesztője izlését, ítéleteit, lépten-nyomon hirdeti, a bátorságnak olyan fokán, amely nélkül nem lehetett volna vérkeringést vinni a magyar életbe. (61) Kétségkívül, Kazinczy előtt is bírálták már, hiszen a felvilágosodás emlőin nevelkedett írógárda, Bessenyeiék, szintén érezték a bírálat fontosságát, de olyan messze egyik sem jutott, mint Kazinczy. Felelősségteljes nevelőmunkáját csak akkor végezheti el igazán, ha nyíltan megmondja a véleményét. Nem baj, ha felelnek a bírálónak, perbefogják. A tolcsatát nemcsak, hogy nem tartja károsnak, sőt egyenesen hasznót akar huzni belőle, érdeklődést, vérkeringést akar ezzel belevinni az irodalmi életbe. »Veszekedik, tépi, döfi a két bohó egymást: de a döfő gyer az ő veszekedések által, mert a kérdés kiörlődik s a plebs figyelemre vonattatik, holott különben sohasem jutna el annak a hire, hogy olyan kérdés is forgott szóban.« (62) A szellemi súrlódást szereti Kazinczy. Mikor Kisfaludy Sándor kifogásolja éles bírálatait, káros hatásuktól fél, egyenesen a szemébe mondja, hogy ő éppen az ellenkezőjét vallja, a szellemi súrlódásnak haszna van, mert eredménye szokott lenni. (63) »Recenzeálni, felelni, s a feleletre ismét felelni úgy szabad és úgy kötelesség, mint a gyűléseken szabad és kell ellenkezni a más ítéletével.« (64)

Bírálni kell, bírálni kötelesség, csak hogy bántás és vastagság nélkül legyen az. (65) »Más szabadon és bátran, sőt, ahol helye van, élesen kimondani az igazságot, más szurkálva szólani.« Az elsőt cselekedni szent kötelesség, a másikat nem szabad soha. Nem szabad, mert a személyes bántás nem célja Kazinczynak. Hogy mégis annyian megharagudtak rá, hogy Kisfaludy Sándor hosszú időre abbahagyta a Kazinczyval való levelezést, azt könnyen megmagyarázhatjuk, ha tekintetbe vesszük, hogy a kor nincs hozzászokva a bírálatokhoz, akárki zokonvehette Kazinczy őszinte, éles analizisét. Hiszen épen az is célja, hogy az, akiben nincs meg az írói hivatás tudata, akinek csak úgy »eszébe jut, hogy írni kellene«, visszavonuljon, meglakoljon vakmerőségéért. (66) Amíg a bírálat meg nem tisztítja a magyar irodalmat kinövéseitől, »addig literatúránk igazán szép gyümölcsöket teremni nem fog.« (67) A kritikának kell szövétneket gyűjtania s annak a fénye mellett kell majd megvizsgálni, ki méltó az irodalomra, ki nem.

Más kérdés azután, kinek szabad folytatnia a pennacsatát. Mert aki vakon hisz minden recenziónak, az könnyen csalódhatik, hiszen a legtöbbje »utálatos és alacsony intrigák« szüleménye. (68) Kazinczy csak az arisztokratikus magaslatra felemelkedett, tárgyilagosságot tartja méltónak az irodalomhoz, csak annak van eredménye: írókat és közönséget nevelő eredménye. Civakodni, préceptor, diktátori hangon szólani »kedvetlen dolog«, semmi hatása nincs. (69); egy rossz könyv semmit sem nyer, bárhogy magasztalja is a kritika, s nem sokat veszít a jó munka, ha azok, akik nem értenek hozzá, rossz véleményt mondanak róla. (70) Csak tárgyilagosságot, ávatott bírálatnak van hatása. Sohasem szabad az egyéni hiúság ösvényén haladni, ha bírálunk, vagy felelünk egy bírálatra, az írónak el kell tennie véleménye mögé. Berzsenyinek szinte könnyörogve ír, mikor Kölcsey bírálatára válaszolni akar a megsértett költő: »Én téged csak arra kérlek, hogy feleletedből ki ne tessen a magad érdeme, hanem csak az ügyedé. Személyünk nyer, ha az ügy nyer, s vesz, ha ez vesz«. (71) S magával szemben se szereti az egyoldalúlag alkalmazott kritikát, akkor se, ha az kedvező. Horváth Ádámnak írja 1818-ban: »Az N. úr recenziója, ha személyemet s írói tekintetemet nézem, épen olyan, amelyet óhajthatnék, de ha az ügy javát nézem, szerettem volna, ha oly ember szólalt volna meg ellenem, aki a dologhoz inkább értett volna, s olvasta volna meg legalább, amit recenzeált.« (72) Kéri Kölcseyt, bírálja meg őt, de úgy, mintha nem ismerné személyesen, mintha nem sze-

retné, — szigorúságot követel, még akkor is, ha róla van szó, mert tanulni szeretne, mert azt szeretné, hogy mindenki tanuljon. Kazinczy bírálataiban igyekszik a legtárgyilagosabban megítélni bírálata tárgyát, mégis, pártos izlésével irodalmunk nem egy kiváló alkotását ítéli becsén alul. Ezt arra vezethetjük vissza, hogy ő, a formaművész, a külsőre ad leginkább, a külső kifejezés a fontos számára, a belső tartalom nem annyira. Bírálataiban legtöbbször csak a nyelv s az egyes kifejezések szépségeit, vagy fogatkozásait tárgyalja, a teremtképzetet sohasem vizsgálja. (73) A hivatalnok szerinte a forma, csin hijával lévők. S ezért jelenti a művész és mester szó ugyanazt: a formák művészt, mesterét. S nyíltan vallja, hogy főfeladata az »írókat a gondatlan dolgozás tól elrettenteni.« (74)

*Műgondra neveli
az írókat.*

Műgond! Erre akarja nevelni az írókat, szerinte a felsőbb izlésű írónak ez a legelső kötelessége. Hiába van valakinek izlése, hallása (mert ez szükséges követelmény ahhoz, hogy valaki írni tudjon), a gondatlan munka csak »mázolás«, s legfeljebb az menti, hogy olyan időben készült, mikor az irodalmi viszonyok még nem fejlődtek a műgond fokáig. Péczeli fordításai mázolások, de menti őket az a körülmény, hogy olyan korban készültek, mikor még a mázolást nem nézték mázolásnak. (75) Az izlés fejlődését tehát csak a külső formában látja és határozza meg s ezért van az, hogy irodalmi eszméi legnagyobbbrészt csak a külső formára szorítkoznak. Klasszikus ideáljaiban is leginkább csak a forma klasszikusait látta, csodálta. (76) Tökéletes külső forma az ő ideálja, ezt akarja megvalósítani s ezért figyelmezteti mindenekelőtt műgondra az írókat. Nem szabad rögtön, első fogalmazásban kiadni semmit a kezükből, javítgatniok kell, mert csak így lesz tökéletes a külső formájuk. Ideálja a korrekció, ő maga is nehezen, csiszolgatva dolgozott versein sokszor egész éjszakákon keresztül. (77) A ráspolyozott munka tökéletes, s ezért, ha meghalt író munkáit is adja ki, a forma hibáit ott is kijavítja. Csokonai kiadása miatt össze is tűz a debreceniekkel, mert szerinte nagyon sok a nyers, műveletlen kifejezés, amit ki kell javítani, sokat ki kell hagyni, mert nem való költeménybe; ezeket a változtatásokat, természetesen, csak »az viheti jól végbe, aki az író-t jól ismerte és érzéseiben vele harmonizált«, azaz, aki ismerte kifejezőmódját és izlését (78). Csokonainál mindég kárhoztatja a nyers, csiszolatlan modort, amit kálvinistaságnak, debreceniségnek

nevez. A rendetlenséget, összevisszaságot sem szereti, azt is ki kell javítania az írónak, hiszen arisztokratikus, felsőbb szépségeket csak kicsiszolt módon lehet kifejezni. Ez a kicsiszolt művészet nem szereti az egyéniség szenvedélyes, mindent szétromboló erőszakát. (79). Műgondra, műszeretetre kell nevelni az írókat s ha ezt életükben nem tanulták meg s elmulasztották a javítgatást, haláluk után okvetlenül változtatni kell rajtuk, mert változatlanul csak az »auktorok tökéletesen elkészült munkáikat« lehet hagyni (80). Ha az élő rászokott volna a javításra, ugyanezt tette volna életében művével, s így a késői javítgató nem vét az író ellen. Sajátos felfogás ez, de nagy nevelő hatása van, műgondra szoktatja az írókat, amikor erre nagy szükség van, egy valódi értelemben vett irodalom megindulásánál. Ez a felfogás hosszú ideig fennmarad irodalmunkban. Klasszikusainknál is elv marad az, hogy nem kell mindent a közönség elé vinni a maga egészében, úgy, ahogy ránkmaradt, hanem csak kicsiszolt, megszépített formában. Így jártak el a népköltézzel is, csak a legsikerültebb darabokat adták közkézre s azokat sem a »maguk borzas mivoltában«. A mi felfogásunk különbözik ettől a korrekciós felfogástól. Mi megőrizzük mindent, a maga eredeti mivoltában, szépségeivel és hibáival együtt.

Önkritika.

Még egy nagy követelése van az írókkal szemben: rá akarja szoktatni őket az önkritikára. Sajátmagával szemben is önkritikát alkalmazott, bármennyire is érezte formája tökéletes művészségét, átlátta, hogy alkotóerőben nem vetekedhetik kortársaiyal, s Kis Jánosnak 1810 októberében írt levelében fel is sóhajt: »En oly felette kicsiny vagyok! én oly felette keveset tettem, s tehetek irtóztató szorgalmaim után is. Végy magadhoz, mérsékelj magadhoz, Virághoz, Berzsenyihez. Mit tettetek ti, mit én?« (81). Az írónak nagy öröm valaminek a megalkotása, de erős a meggyőződése, hogy tökéletes csak akkor lesz, ha békétlen vele, ha sokat változtat rajta s az igazi írók változtatnak akkor is, mikor már nem lehet. Önkritikája nagyon sokszor megnyilvánul. Csak egy ilyen megjegyzését idézem, hogy lássuk, mennyire figyel, bírálja sajátmagát is: »...a szép társaságokban ismert idegen szókat nem igyekeztem magyar névvel jegyezni meg, amit mások s többen igen szerencsétlenül cselekedtek. Hogy az utolsót cselekedtem, s szép társaságnak adott munkában tettem, igen jól tettem, de oly helyeken is tettem, ahol elmaradhatának vala, s azt nem jól tettem.« (82).

Bírálatok (folyóiratokban, levelekben közölt bírálatok) és irodalmi viták útján fölkelteni az írók figyelmét az irodalom felsőbb ízlése iránt: ezt az ízlést kifinomítani a műgond s az ezzel kapcsolatos önkritika útján: Kazinczy írófarsaival szemben alkalmazott programja.

Irodalomtörténeti szemlélete. Hogyan látja az irodalom múltját?

Sokszor száll vissza a múltba, sokszor beszél egyesekről, vagy kollektíve a magyar irodalom történetéről, de szempontjai merően elütnek bármely kor irodalomtörténetésének szempontjaitól. Szerinte ugyanis irodalmunknak az a korszaka, mely nemcsak nemzeti, hanem az általános európai fejlődés színvonalának szempontjából számbajöhet, csak az ő föllépésével, csak a »fentebb ízlés« meghonosodásával kezdődik, az irodalomtörténeti vizsgálat tehát csak aztán lesz jogosult. Ezt, nemzetünk »literaturai pályakezdés«-ét többször emlegeti. (83) Az előző időket csak abból a szempontból vizsgálja, hogyan szolgáltattak példát az ő korának az irodalmiság fejlesztésére.

A magyar irodalomtörténet első és legfőbb anyagá a saját kora. Levelezése irodalomtörténeti dokumentum: annyira tudatos ez benne, hogy minden levelét elteszi, hogy korának kutatói biztos adatokat nyerhessenek majd belőlük. (84) Csak a jövőnek dolgozik, a maga korában az irodalomtörténetnek példát kell keresnie a régiségben (micsoda lelkesedéssel kéri Kölcseyt, hogy másolja le számára a debreceni civisgög miatt hozzáférhetetlen Debreceni kódexet!) (85) s a példák tanulmányozásából meríthet anyagot a nyelvújítás, a fentebb csín formája számára. Ersch enciklopédiájába akar cikket írni »Über magyarische Sprache und Literatur« címen s a következő beosztással: I. Grammatikai rész: 2. Történeti rész. (86) A második részt nyilván az első igazolására szánja. Nyelvemlékeinket nagy buzgalommal kutatja és ismerteti. Ezekben az ismertetésekben is a példaadás a főcélja: a nyelvemlékek anyagot szolgáltathatnak a nyelvújítónak, régies szavakat, kifejezéseket meríthet belőlük s munkásságához is találhat bennük példát. Sylvester kiadása előtt részletesen ismerteti »Az olvasóhoz« c. előszavában (87) a grammatikát, pontos, szinte filológusainkra emlékeztető leírását adja, nyilván, hogy bemutassa: ilyen volt a jó nyelvtan régen. (Itt jegyezzük meg, hogy ő maga sohase foglalkozott nyelvtanírással. Ő a nyelvnek felsőbb, esztétikai értelemben vett munkása volt. Tervezett egyszer egy grammatikát, de csak kényszerből, főispánja,

Lónyay Gábor unszolására. (88)) A sárospataki könyvtár két kódexének ugyanilyen értelemben felfogott ismertetését találjuk meg Kuicsár: Hazai tudósítások-já 1807-i évfolyamában. S ez a multhoz fordulása nem marad meg pusztán az irodalom s a nyelvészet területén, kiterjed a művelődés minden ágára, mert — ha a fentebb szépséget is tartja a műveltség legelső követelményének, — nem egyoldalú soha. Bemutatja a »legelső magyar kalendáriumot« (89), filológiai módszerrel igyekszik kimutatni, hogy melyik a legrégebb; Magyarország régi térképeit mutatja be, s minden szépirodalmi vezérsége ellenére is vitába száll állításainak cáfolóival. (90)

Magának az irodalomnak az előrehaladása az ő korában kezdődik: ami azelőtt volt, tudatlan tapogatódzás volt. A régiséghez kritikával kell fordulnunk: »...szükség, hogy régibb korok nyelvét és íróikat ismerjük, mert ötölök is van mit tanulnunk, ha tudjuk, mit kell elfogadni és megvetni, leginkább pedig, ha azt tudjuk, hogy a régi szóval hol és miként kell élni.« (91) De megtalálja a régiségben is a szépet, a követnivalót. Ezt írja Cserey Miklósnak: »Azt monddod, hogy a régi literatura többet ér, mint az új: ne ezt kövessük tehát, hanem amazt. Van igazságod és nincs. A régit azért kell követni, mert szép, és így valami szép, azt mind kell.« Zrinyi Miklós az egyetlen a régiségben, akit nemcsak mint a neológusokat buzdító példát, hanem mint művészt is igen sokra becsül. Ki is adja Zrinyi eposzát. »Nem mondhatom én neked, — írja Desewffynek, — mint bájol el engem mindaz, ami a Zrinyi tollából folyt«. Egyik poétai műből ki is jegyezgeti a kifejezéseknek micsoda fordulatait találta Zrinyinél... (93) S mit értékel Zrinyiben? Velős, pompás méltóságú írásmódját. A maga korához, a maga műgondjához méltónak mégse tartotta épúgy, mint ahogy külföldi kortársai is elpirítanák, — szerinte, — a Zrinyiász szerzőjét, ha melléjük állítanók. »Engedd mondanom, hogy a Tasso értekezésével Della epica poesia és az Addison munkájával s Batteux-vel és Blairrel Zrinyit egészen meg fogtad volna ölni. Barátom, a Zrinyiász igen lelkes munka, de egy télen készült. A bevezetésben elmondván, mi teszi az epikumot tökéletessé, felségesse, széppé, — mondd meg tenmagad, — mint jött volna ki az egy télen készült lelkes, de mázolvá tett mív! Az Istenért, ne ejtsd homályba a mi halhatatlan Zrinyinket, ne pirítsd meg az Istenek között. Ha Tasso, Milton, Virgil és Homér mellett mutogatod ki a publikumnak, szégyenszéket fogsz vele kiállatni.« (94) S amitől Kazinczy Döbrentei Gábort annyira óvta, azt megíette Arany János, Zrinyi és Tasso c. értekezésében bemu-

tatja, Zrinyi a szerkesztésben és jellemző módorával hogyan multa föl mesterét. Kazinczy ezt nem vette észre, ő csak a formával tödött.

Annak, hogy miért nem értékelte eléggé a régibb korok magyar irodalmát, két oka is lehet: 1. Tulzó fomaérzéke nem tudta meglátni azokat az értékeket, amelyek nem a formában valósultak meg. Amint láttuk, Zrinyiben is csak az írásmódot értékelte. 2. A régiségtől sokat nem ismert. Váczy János kimutatja, hogy dalköltészetünk előzményeit nem ismerte s ezért, természetesen, dokumentumnak se használhatja, a külföldre megy, ha dalolni akar s dalához mintát keres. (95)

A régiségről szóló megjegyzéseiben igen nagyje. entőségű az, hogy meglátja az irodalom fejlődését. Nála, természetesen, csak a kifejezés fejlődéséről van szó, arról, hogy a »Latituc« korában nyelvünk nem volt olyan fejlett, mint Pázmánynál. Miközben azt hangsulyozza, hogy nagy íróink neologizmusai nélkül nyelvünk még annyira sem volna, amennyire az ő korában volt, elismeri azt a fejlődést is, amit a forma a Halotti Beszédtől Báróczy Sándorig megtett.

Sokszor csak azért nyúl a multhoz, hogy felkeltse vele a közönség érdeklődését. Tudja, hogy a történet vonzza a közönséget, s ezért mikor nyelvújítása számára híveket toboroz, nemcsak igazoló dokumentumnak idézi a régiséget, hanem segítségnek is használja. taktikázik vele, az érdeklődést akarja fölkelteni.

Irodalomtörténeti elveiről, ha voltak is, nem nyilatkozik, hiszen tevékenységében teljesen a jelen foglalja le: a jövő irodalomtörténet anyaga. Ezért a szó legszorosabb értelmében vett irodalomtörténeti munkát nem is írt.

Milyen irodalomtörténeti munkákat írt?

Csak egy irodalomtörténeti tanulmányáról lehet szó: a tübingiai pályairás történeti részéről, mely németül is megjelent a Wiener Allgemeine Literaturzeitung 1814-i évfolyamának 43. számában »Ungarische Literatur. Über das Wachsthum der ungrischen Sprache und Literatur« címmel. Szempontjai tisztán arra vonatkoznak, milyen az ő idejéig terjedő irodalom nyelve. Mikor, kik tudtak jól, vagy nem jól magyarul, kik vitték elő a nyelvcsinosodását. A fontosabb írókat kronologikus sorrendben említi fel, s azokat a tudnivalókat mondja el róluk, amelyek a formára vonatkoznak. E tanulmányából látjuk, egyeseket milyen kevésbé ismer,

a népies költészet előzőit, pld. Amadét, meg sem említi, Faludinak is csak nevét.

A HB-t, Pázmányt, Zrinyit, Sylvestért emeli ki, azokat, akiket kortársainak példaképül állít. Nyelvi szempontja itt azért volna érthető, mert az egész dolgozatnak a magyar irodalmi nyelv s annak létjogosultsága a középponti problémája, de Kazinczy másutt, más irodalomtörténeti fejtegetésében is csak a nyelvi kérdést veszi figyelembe, mintegy azt mondván: a rég irodalomból csak ez érdekelhet, a többi, a fentebb ízlést most kell megteremtünk. Itt is a németek voltak a mintái. A németektől kapja magának a nyelvújításnak az eszméit (l. a nyelvre vonatkozó részt), a németek adják neki azt a gondolatot is, hogy a régiséget irodalmi küzdelmeiben tanuként idézze. Wieland híres nyelvészeti vitairatában az »Ueber die Frage: was ist Hochdeutsch? und einige damit verwandte Gegenstände« (l. 23. lap-)ban, épugy hivatkozik a múltra, mint ellenfele. Adelung a »Von der Nieder-Hochdeutschen Mundart und von Obersächsischen Sprachfehlern«-ben, amire Wieland az előbb idézett értekezéssel válaszolt. (96) Ami a régi irodalom tartalmi belső értékét illeti, arról pályáírásában is csak alig tesz egy-két megjegyzést. Sylvesterről jegyzi meg, hogy a széptudomány terjesztésében milyen érdemeket szerzett.

Sokszor ad még tanulmányaiban kronológiai felsorolásokat, de ezeknek sincs más szempontjuk, mint a pályáírás összefoglalásának: kiemelni azokat, akik eddig a nyelvet előbbrevítették.

Idézett német mintái után indul a nyelvszempontú irodalomtörténet az ő szaktudományi tipusa.

Ezért itt említtem érdekes tanulmányát, amely nem annyira az irodalomtörténet, mint inkább a nyelvtörténet, illetőleg a nyelvfilozófia körébe esik: »A nyelv, az írás feltalálása; a magyar nyelv bölcsője s legrégibb maradványaink«. (97) A nyelv eredetéről szól, egészen vázlatosan fejtegeti, hogyan jött rá a primitív ember a fogalmak nevére. Nyilvánvalóan korának nyelvfilozófiai felfogását ismerteti itt, amint hogy tanulmányainak, különösen nem szorosan az irodalmi kifejezésről szóló tanulmányainak nagy részében idegen gondolatokat közvetít, csak azért, hogy olvasóit művelje. Nyelvfilozófiát is Wielandtól, Klopstocktól tanul; a nyelvet ő is úgy fogja föl, mint ezek, esztétikai a szempontja: a nyelv a költő anyaga. (98) Ennek a felfogásnak ideálja a tökéletes nyelv. Kazinczy a tökéletes nyelv ideálján azt a nyelvet értette, amelyet a költészet fejlődése a legjobban kiművelt. Jenischől

veszi ezt a gondolatát. Mikor Vida 600 forintot ajánlott egy pályairás jutalmazására, Szemere Kazinczytól várja a kérdés kitűzését, s ő a következőképen fogalmazza a »Pályai feltétel« első pontját: 1. A magyar nyelvet egy tökéletes nyelvnek ideáljához szabni, olyformán, ahogy azt berlini prédikátor dr. Jenisch ur a maga ismeretes megkoronázott pályairásában (Philosophie-kritische Vergleichung und Würdigung von XIV ältern und neueren Sprachen Europens. Berlin, 1796.) némely nyelvekkel cselekedte; hogy ez a munka németre fordítatván, a Jenisch munkája supplementu; mának tekintethessék.» (99) »Eszttikai nyelvhasználtásnak« nevezhetnök ezt az eljárást, mely a nyelveket csiszoltságuk, kiműveltségük szempontjából állítja egymás mellé.

Irodalomtörténeti tanulmányai közé sorozhatjuk életrajzeit is. (100) Ezek között azonban sok politikus, államfő, tudós életrajzát is megtaláljuk; az irodalmiakkal épúgy példát akar adni, mint egyéb életrajzaival, kiemeli a nagyok jó tulajdonságait. Legjellemzőbbek un. »polemikus« életrajzai, ahol az ismertetett nagyság, rendszerint kortárs, vagy közvetlen előd életrajzát a saját vitatott nézetének igazolására mutatja be: ilyen pld. Dayka Gábornak s mintaképének, Báróczy Sándornak az életrajza. Sokszor az »irodalmi arcképpel« magával támaszt vitát: a Csokonai-féle arkádiai pör bizonyítja ezt. A történelem nagyjainak (Mária Terézia, Zrinyi Miklós) épúgy azokat a vonásokat emeli ki, amelyeknek nevelő hatást tulajdonít, mint ahogy a nagy kortársak, politikusok életrajzában, nekrológjaiban; Lónyay Gáborról is ír méltatást, s a következő, — nagyon jellemző, — megjegyzést fűzi hozzá: »Én Lónyayt nem szerettem; az a düh, hogy magát minél nagyobbá s gazdagabbá tegye, igen sokszor elragadta, s gázoltatott. De Brutus talál jót Caesarban s szerette őtet, ha megölte is. Igazoknak kell lennünk, Lónyayban sok jó, sok csudálást érdemlő volt...« (101) Mint művész is megnyilatkozik ezekben az életrajzokban. Portréfestő, s a külsőn keresztül igyekszik a lelket is bemutatni. Rendszerint megemlíti az illető nagyság művészi arcképét s azt bírálja meg: — jellemző az a kifogása Orczy arcképe ellen, hogy csak a generálist mutatja be s a poétából nincs a képen semmi. A festőművész nem tudja kifejezni azt, amit ő, az íróművész, szintén a külsővel, kifejezett. (102)

Életrajzeit szépirodalmi munkásságához épúgy számíthatjuk, mint praktikus célt kitűző tanulmányaihoz. Ilyenek útleírásai, Erdélyi levelei is. Művészetének legjellemzőbb tulajdonságai nyi-

latkoznak meg bennük: az alkotófantázia nem található meg bennük, de művésziösen írja le azt, amit látott. Amennyire művészek portréi, épúgy művészek útleírásai is, — s ezekben is megtalálhatjuk a nevelő cél nyomait, mert nincs utazásainak mozzanata, amihez valami praktikus megjegyzést ne tudna fűzni.

Szemmel tartja az élet minden jelenségét, s példát akar mutatni, minden elképzelhető tudományágban ír egy-egy tanulmányt, cikket a rendelkezésére álló folyóiratokba. Meteorológiai megfigyeléseit közli, a tinta elkészítéséről ír pár sort. Gyermekei nevelése közben észreveszi, hogy nincs a gyereksereg részére írt bibliai tankönyvünk. Megírja. Tudományos munkássága kiterjed a művelődés minden ágára.

Az irodalmi, művészi forma érdekli mégis a legjobban, s ha komoly, nagyarányú tanulmányt ír, annak végső tanulságai, — mint ahogy azt már történelmi tárgyú dolgozatainál is láttuk, — mindig a külső formára, a kifejezésre vonatkoznak. Szereti az irodalom s a képzőművészetek rokonítását, s az akkor még nálunk csaknem teljesen ismeretlen »festésről, faragásról« is készül tanulmánya. A képzőművészetek történetén is végigszalad, s levonja minden megállapításából a stílusbeli, külsőre vonatkozó tanulságot.

Verstani tanulmányaival: a »Szonett« (103), »Elisiók a magyar verselésben« (104), »Die verschiedenen Gattungen der ungarischen Versication« (105) stb., itt nem foglalkozunk, mert a bennük foglaltakat verseléséről szóló elveinél fejtjük ki.

Még csak annyit kell megjegyeznünk, hogy tanulmányai nemcsak nevelő célt szolgálnak, hanem minták: így, ilyen stílusban kell az illető tárgyköréről tanulmányt írni. Fordít is, németektől, bemutatja Wieland nagy vitairatát Adelung ellen. »Mi a tiszta németiség« a tanulmány címe, s Kazinczy hozzáfűzi: »Tükörrül azoknak, kik megrontást emlegetnek, s ezt kérdezzetik: Mi a tiszta magyarság? s intésül a felette merészeknek.« Minta: — vitairat — minta e fordítása, s egyben ő maga, a fordító is vitázik az eredeti tanulmány írójával együtt. (106)

*Hogyan látja kora
irodalomtörténetéseit?*

Korának irodalomtörténészei közül legtöbbször Pápay Sámuelről szól; felismeri az első magyar rendszeres irodalomtörténetnek, A magyar literatura ismeretének jelentőségét, s bírálatot is ír róla. Ez a bírálata nemcsak azért nevezetes, mert Boldogrégi

Víg Lászlóval szemben megállapítja Pápay jelentőségét: »Der 2-te Theil des Buches von S. 335, der nicht die innere Geschichte der Verwandlung der ung. Sprache, sondern ihre äusseren anzeigt, ist ebenso vortrefflich ausgefallen, wie die erste fehlerhaft ist... Boldogrėti Víg zeigt in den angezeigten Blättern des Kultsár an, was alles aus Pápay's Werk zurückgeblieben ist, der würdige Verfasser hat sich aber dessen, das sein Werk, das fast das erste in seiner Art ist, nicht vollständig und vollkommen ist, um so weniger zu schämen, weil ihm die gesammelten Quellen in Révais Nachlass, die er doch gesucht hat, abgeschlagen wären. Es wäre ungerecht, seine hohen Verdienste, auch nur so viel gesammelt und aufgestellt zu haben, nicht dankbar zu erkennen. Recensens, der wiess, wie wenig bekannt dieser Gegenstand ist, liefert hier davon einen gedrängten Ausdruck«. (107) A bírálát megemlítésre méltó azért is, mert kiviláglik belőle, hogy Kazinczy mennyire túlozza a forma, a stilus szempontját. Pápay művének grammatikai részét a legapróbb részletekig megbírálja, kifogásolja benne, hogy Pápay a nyelvhasználatot teszi meg »in die oberste Richterstelle in Sachen der Sprache«, a jelentőségteljesebb irodalomtörténeti részről a fent idézett pár szót írja csak. Utolsó mondatában megígéri ugyan, hogy a nagyjelentőségű munka kivonatát mellékli bírálatához, de Rummyhoz intézett levelében ezt teszi hozzá: »Das werden sie, mein Freund, ohne meinen Zuthun sogut machen können, als ich es gemacht würde.« (108)

Igen jellemző Kazinczyra az is, hogy Wolfgang Menzel »Die deutsche Literatur«-ját milyen lelkesedéssel fogadja. (109) Az első pillanatban méltán csodálkozhatunk ezen, hiszen Menzel Goethe irodalmi egyeduralmát hevesen megtámadja ebben a művében, s különben is, a mindég pártember, sovíniszta Menzel homlokegyenest ellenkezik Kazinczy irodalmi ideáljával. De a költői nyelvről egy a felfogásuk. A többit észre se veszi; fontos, hogy egyben megegyeznek: »Azt mondja, amit én: magából kell kifejeteni a nyelvet (tanítottam-e én egyebet valaha?) de az idegent, s az újat is fel kell venni, ha jó, ha szép, ha szükséges.« (110)

Műfordításai

Tolmácsolásra született.

Kazinczyban nagyon kevés volt az alkotóművész fantáziájából. Inkább az alkotók tolmácsolására született. Finomult ízlése megtalálta

a szépet, persze, csak azokban a művekben, amelyek közel álltak arisztokrata és kecsés ízléséhez s kedve, tehetsége ezeket akarja

átköltetni, átültetni a magyar nyelvbe. Mindég a művészet világában él, az élet maga nem hat rá, csak akkor, ha kapcsolatba tudja hozni valami művészivel, valamivel, ami nem reális, ami fölül van a meztelességen. Tehát: ha szépséget talál, ami megihletti azt a szépséget már rendszerint az irodalomban, a külföldi irodalomban találja meg, eredetit, mivel fantáziája nincs elég, s mivel az élettel csak a művészetben keresztül van kapcsolata, keveset alkot: — annak ellenére, hogy sokszor maga is érzi az ihletet, azt, hogy valamit meg kell írnia. Mégse vitáthatjuk el teremtkészségét, még akkor se, ha ő maga is tagadni igyekszik azt, az ilyenféle mentegődzésekben: »Ez nem teremtkés; hanem leírása annak, amit láttam.« (111) Bácsmegey második kiadásához befejező levelet csatolt. Ő maga írta, hogy a levélregény cselekményét jobban befejezhesse, mint az eredeti: »...voltak, akik azt hívték, hogy ez a nem fordított, hanem saját tollamból folyt levél az egész románál többet ér. Barátim tehát újra nekem esének, hogy fordításaimat hagynám abba, s adjak eredeti darabokat. Megismerem, hogy azt tőlem kívánni annyi esztendei sóha meg nem szakadt törekedésim után méltán lehet, de hogy el nem fogadám tanácsokat, az legalább szerénységemet bizonyíthatná. Akkor, mikor én éltem, talán legokosabb volt fordítani jól, s minél lehet jobban, hogy követésre példát adjon, mind a teremtkésben, mind a szólásban, s a kétfő által az ízlést nemesítse...« (112)

*A fordítás, mint a nyelv-
művelés eszköze.*

Kazinczyt tehát nemcsak egyénisége tette műfordítóvá, hanem hivatásának tudata is. Sajátos felfogása arról, hogy csak úgy tudjuk alacsony irodalmi színvonalunkat fölemelni az európaihoz, ha nem »mázolunk« eredetit, hanem átültetjük az idegent. Modelleket állít az írók elé, a festés és faragás hiányait igyekszik pótolni: ihletni akarja az írókat, fel akarja ébresztetni az »alvó zsenit« a »gipsz-abguszok« által. (113)

Példákkal mutatja be azt, amit más teoretikus művek, grammatikák, verstánok, stilisztikák által, »En négy esztendő óta a stilisztikának sok nemeiben gyakorlottam erőmet« — írja br. Prónay Sándornak 1805-ben. (114) azaz: Sokfélét fordított. Egyszerre éli át az idegen munkák szépségét, mutatja be őket, mint gipszabguszokat az írók, a közönség előtt, s ugyanakkor a verselés, a stílus, a nyelv teóriáit is igazolja ezekkel a fordításokkal, mert: Kellenek ugyan grammatikázások és teóriázások is, de a sok gramma-

tikázás többére elposhasztja azt, aki azon apróságokon sokat bibelődik, azokon keresztül kell nyargalni, de nem benne megtespedni.» (115)

*Ellenfelei kifogásolták
a túlzott idegen hatást*

Ellenfelei kifogásolták, hogy az idegen fordítások által irodalmunk elveszti magyar jellegét, hiszen nem rokon, hanem idegen, a magyar izléssel sokszor ellenkező darabokat fognak írónk mintául kapni. Kazinczy felelete, amit Dayka életrajzában ad meg, eredeti s jellemzi a mester felfogását: rokonnépeinkhez, az Uralba nem zárandokolhatunk el mintáért, mesterművekért, ott semmit se találunk, ami a fentebb izlést, a tökéletes költői kifejezést bemutatná írónk előtt, oda kell zárandokolnunk, ahonnan »gazdagzsákmánnyal« térhettünk meg, a »Vaticanium s a Museum Napoléon« mestereit, »Raphael és Le Sueur fennmaradt kincseit« csodáljuk, s a »Palladióktól, Vignoláktól, Haydenektől, Mozartoktól« veszünk leckét. Mikor megtanultuk az izlés csínját-bíjját, lehetünk magyarok, de a költői kifejezést ott kell megtanulnunk, ahol az már tökéletes, ahol elérkezett az izlés fentebb fokára.

Visszautasítja azok rágalmát, akik azt állítják, hogy a fordítás »megfoszt bennünket a nemzeti arctól.« A nemzeti arcot meg kell tartanunk, korcsot nem szabad nevelnünk nyelvünkéből, de ha idegent olvasunk s nem ültetjük át szépségeit a magyar nyelvbe, épűgy elronthatjuk nyelvünket, — viszont nem szabad azt átvennünk, amire szükségünk nincs, csak azt, ami kell a nyelv gazdagításához. (116)

Kik serkentik?

A műfordítások tudatos, tervszerű művelésére ösztönei és nemzetművelő programja serkentik. Más is. A kor általános felfogása, a külső behatások. (117) Báróczy fordítása kerül a kezébe, s a kifejezés, a stílus iránt fogékony izlése már ott észreveszi, hogy Báróczyban van valami más, olyasmi, amit eddig nem látott. Báróczy az első, aki a nyelv újjáalkotásában a szépet hangoztatja főkéllékül, s ez az, amit Kazinczy máshol nem talált meg magyar elődeinél. Ezért csatlakozik hozzá, s ezért törekszik mindenképen mestere koszorúja után. (118)

Az idegen s különösen a német irodalomnak tör utat a magyar költészetben, annak hatását segíti elő. Nem ő az egyetlen, aki ezen az úton haladt. Megelőzte Anyos Pál, megelőzték Besse-

neyiek, mások, de olyan tudatosan, olyan feltűnően, mint ő, senki se művelte a külföld irodalmának tolmácsolását.

Pályája végén már nemcsak idegenszerűségük miatt ellenezték fordításait. Az olvasóközönség körében azért talált ellenkezésre, mert hiába volt minden »nevelő« fáradozása, az olvasóközönség nem volt hajlandó műveinek olvasása közben tudományos elméletek igazolását olvasni, az olvasóközönség gyönyörködni akart, s így egyre hangosabb lett a követelés az olvasók, az írók körében is eredeti munkák után. (119) Kazinczy azonban e követelés ellenére is, addig, amíg nem találja meg a magyar irodalmi nyelv a maga teljes fejlettségét, csak a fordításokat követeli, fanatikus csökönyösséggel, mert szerinte: »Remek originált írni nem nekünk adatott; hanem unokáinknak fog adatni.« (120)

Követelményei a műfordítás hűségét illetőleg.

Milyennek kell a jó műfordításnak lennie Kazinczy szerint? Hűnek, hogy visszaadja a külföldi, arisztokrata izlésű író kifejezés módját.

Itt át kellett vennie az idegen kifejezéseket, idegen szólásmódokat, mert a »gipszabguszok« csak úgy sikerülhetnek igazán, ha formájuk az eredetihez tökéletesen hű marad. Mindent vissza kell adni: — eleganciát, melegséget, csillogást, hűvös stílust: a nyelvvel, a kifejezéssel, a versformával. »Mindent a maga tulajdon szívében kell adnunk, vagy eltévesztjük a dolgot.« (121) Tévedés volna azt hinnünk, hogy Kazinczy fordítás-ideálja a szolgai gondosság volt. Épugy ellensége volt annak a módszernek, amely teljesen elhanyagolja a tartalmat, mint annak, amely csak a tartalmat tölja előtérbe. A fordításnak élőnek kell maradnia, mert csak így hat s új kifejezései csak így válhatnak közkinccsé. Salustius fordításával kapcsolatban többször nyilatkozik arról, hogyan képzei el e munka ideális fordítását. Nem az a cél, hogy a catilinai zendülést és jugurthai háboru történetét tiszta, érthető magyarsággal elmondjuk, hanem, hogy az olvasókkal a sallustiusi beszéd szépségeit éreztessük. (122) A tartalomra mégis tekintettel kell lennünk, Sallustius fordítása közben történetírónak és nyelv-művelőnek kell lennünk egy személyben, mert tartalom nélkül a fordítás nem volna eléggé eleven. (123) A legteljesebb hűséget követeli tehát, amely túlszárnyalja a szolgai gondosságú munkát, s nemcsak az egyes szavakat, kifejezéseket fordítja le, hanem az egész mű hangulatát is. Minden fordítása egy-egy ilyen stílushangulatot akar bemutatni.

Felvetődik a kérdés: mit kell fordítani, hogy bemutassa a tökéletes ízlést? Elsősorban a »külföld és a régiség klasszikus íróit«; nem egy író, hanem többet, különböző nemekben, mert a nemzet nyelvét el kell készíteni minden költői szépség kifejezésére, stílusgazdaggá kell tenni. (124) Legkedvesebb római íróját, Sallustiuszt úgy fordítja, hogy Sallustius szóljon őáltala, s mikor átana Cicerót fordítja, megint nem azért fordít, hogy talán ennek az írónak az átültetésével érvényesítse a maga stílusát, hanem csupán azért, hogy éreztesse a különbséget Sallustius és Cicero stílusa, kifejezése között, — éreztesse: hogy a fejlett stílusérzékkel bíró írónak mindent másképen kell megírnia: más stílusa van a szónoklatnak, más a történetírásnak, s megint más a »szívképző regéknek.« Ezért fordítja Marmontélt, Goéthét, Gessnert, s b. mindazt, ami kiváló a különböző nemekben, Athént, Rómát, Párist, Weimart ad a magyar íróknak, hogy ezzel teremtsék meg a fejlett ízlésű magyar irodalmat.

Műfordításai, rendszerezése. Stílustörékvései hogyan valósulnak meg műfordításában?

Fogsága előtt szabadabban fordít, mint később, s több súlyt vet a tartalomra. »Sze-gvári«-ját (Miller János Márton: »Siegwart«) tisztán a tartalom kedvéért fordítja, később elismeri róla, hogy irodalmiság s különösen a stílus szempontjából nem jelent semmit, pedig a fordítás közben »érzékeny« lelkesültségében azt írta róla: »...ha elveszett, — jaj úgy nekem! mert többször leírva nincs Szegvárim, mely mindazáltal nem üres román.« (125)

Első fordítása Bessenyei: »Der Amerikaner«; magyarul »Az amerikai Podocz és Kazimir keresztyén hitre való megtérése«. 1775. (126) Fordításakor még fiatal, nem valószínű, hogy tudatos cél lebegett volna előtte akkor, mikor éppen ennek a munkának átültetéséhez fogott. Tudjuk, hogy némileg a családi kényszer befolyásolta e fordításánál, s Elöljáró beszédében maga is bevallja, hogy nem szánta közönségnek, csak tanácsra adta ki. (127) Maga az eredeti sem volt alkalmas stílusmintának, hiszen Bessenyei pusztán nyelvyakorlásból írta, Weber Artur bevezetésében kimutatja, hogy a »Der Amerikaner« a németül tanuló testőríró stilisztikai gyakorlata, s jócskán akad benne hiba, stiláris kezdetlegesség. (128) »Az Amerikaner egy németül tanuló diák szerzeményének a benyomását teszi az olvasóra«. (129) A naiv történet. Bessenyei megjegyzése: műve a tiszteletnek »ér-

demetlen és csekély tárgya» (130) mind arra mutat, hogy itt, Kazinczy előtt még semmi tudatos cél nem lehegett.

Gessner-fordítása, amit 1788-ban, Kassán ad ki, már tudatosabb. (131) A szentimentális tartalom befolyással van rá, nem tisztán a stílusért fordít, mint később, harcos nyelvújító korában, de már tisztában van stílusbeli feladataival is. Az idillek ajánlásában írja, hogy egy irodalom se írt megindulásakor olyan tömören, olyan méltóságteljesen, mint a magyar, de: »A fordításokkal éppen ellenkezőképen van, a dolog. Minden sorban elakad a fordítás, s kétségeskedik benne, ha, az idiotismust, áldozza-e fel az energiának, vagy az energiát az idiotismusnak? Sokára elunja a köromrágást, s késsel nyúl a csomó-fejtéshez. Innen van, hogy a fordítás vagy vízízű, s elveszti eredeti tűzét, vagy erőltetett, homályos és ízetlen. Az eredeti tisztaság érthetetlen csevegéssé, a praeficio hosszús, hideg perifrázissá változik el: új faragású szók és szólások sértegetik a fület, s a jobbakon is idegen íz ismerszik» (132). Ez a fordítás már stílus-minta is, mégpedig a finom választékossága, mely Gessnernél talán tulzó is egy kicsit, de Kazinczynak, aki még ebben az időben nem ment keresztül a német klasszicizmus iskoláján, ez a ritmikus zengzetességű, finomkodó, kicirkalmazott nyelv tetszik. A tartalom is vonzza, a természet, de a megnyesett, kicirkalmazott természet, (rokokó!), a lágy szentimentalizmus. Hogy érzékelhessük, mit valósított meg Kazinczy az idillek átültetésével, a legjobb lesz, egyik idilljének stílusát bemutatnunk:

MILON.

„Oh, te, aki szebb vagy a harmatos reggelnél, te azzal a fekete, szép, nagy szemmel! Szépen suhint el setét hajfürtöd a virágpárta alatt, s játékos Zephyrekkel szállong. Gyönyörű, midőn piros ajkad mosolyogni nyílt meg: még gyönyörűbb, midőn énekelni nyílt meg! Meglestelek, oh, meglestelek, szép Chloë, midőn a minap kutunknál a két nagy cser árnyékában énekeltél; bosszankodva, hogy a madarak csevegtek, bosszankodva, hogy a patak el nem hallgatott, lestelek meg ottan. Most láttam tizenkilencszer az aratást, s képem szép és barna. Sok ízben tapasztaltam én, hogy a pásztorok elhagyták dallásukat, s felfigyeltek rám, midőn a völgyeken az én sípóm zengé végig, a te énekedhez pedig nem fog síp jobban illeni, mint amelyet én fúvok. Szép Chloë, szerezz engemet! oh szerezz engemet! Nézd, mi szép amaz ormon sziklai felett lakozni, nézd mi szép zöld hálót font rajta a széjjelfutó repkény, s tetejére mint veti árnyát ama bokor. Hajlékom tágas, s falai puha bőrrrel vannak beterítve, nyílása elébe lopótököt ültettem; magasra fog az majd felfutni s alkonyló fedéllé borul. Nézd, mi szépen ömöl szirtjeimről a tájétkzó forrás, s mi tisztán foly el a deréce széles levelei alatt. A halom aljában kis tóvá gyűjti vizeit s kákával bekerítve áll a sugárfüzek között. Gyakran lejtének ott a vízi nimfák a hold csendes fénye mellett, ha sípomat megzendítem; a szökellő faunok pedig krótáljokkal verik utánam örömeiben. Oh nézd, nézd, mely szép bokrokra nevedtek amott az ormon mogyoróim! Nézd, a kéktérmeű kókény mint lepte el kalibám táját; a piruló galagonya mint kérkedik rakott ágaival, s almafáim őszveőllelkező a szőlőinakkal, mely vígan nyujtják ki terheskarjaikat... stb. (133).

A rokokó-pásztor epekedése valóban választékos, finom nyelven szól. Ez a stílus, akkor alakul ki teljesen, mikor az *idillek* második kiadása előtt elveti a tartalom szempontját s pusztán a stílus kedvéért fordít: »...már nem az eredetivel vetette össze fordítását, hanem saját sorait olvasgatta, azokon gyalult, simított, rendezett, míg fordítása szép, hangzatos, világos prózáról alkotott ideálját megközelítette.« (134) Össze is hasonlítja fordítását egy másik, francia fordítással. (135) Megelégedéssel állapítja meg, hogy az övé jobban megközelítette a német próza ritmikus folyását. Íme, az idézett rész némétül, franciául és Kazinczy fordításában:

„Nicht den blutgesprützten kühnen Helden, nicht das öde Schlachtfeld singt die frohe Muse; sanft und schlüchtern flieht sie das Gewühl, die leichte Flöt in ihrer Hand.“

Ce ne sont ni les héros farouches et teints de sang, ni les champs de batailles couverts de morts que chante ma muse badine: douce et timide, elle fuit, sa flute légère à la main, les scènes tragiques et tumultueuses.“

„Nem a vérről béfecskeudezett merész bajnokot, nem az ütközet feldult helyét énekli a vig muzsa: remegve szalad ő mezei könnyű sípjával a fegyvércsattogás elől.“

S valóban, első olvasásra szembetűnik, hogy Kazinczy mennyivel tömörebben, fordított, mennyivel jobban adta vissza az eredeti hangulatát, mint a bőbeszédű francia.

Bácsmegyey-fordításában (1789) is hatott rá a tartalom, hiszen a regény kesergő, világfájdalmas szentimentalizmusa teljes egészében megfelelt izlésének, de kétségen kívül megvoltak stílus-szempontjai is, sokkal tudatosabban, mint Gessner első kiadásánál. Nem a költő, hanem a szereplők szólnak egymáshoz, levelekben s ez »kedves negligéet« ad az egésznek, mintha nem is szépirodalom, hanem levél-gyűjtemény volna. Előszavában Kazinczy maga is kifejti ezt: tudatosan akarja bemutatni a levelezés, a személyes írásbeli érintkezés könnyedebb stílusát (136) Érdekes e világfájdalmas levelezés stílusából is bemutatnunk egy részt. Az idézett levelet Bácsmegyey írja szerelmeséhez, Nincsihez. A levél stílusa már nem olyan választékos, mint az előbb tárgyalt *idillek*; nagyon szépen kifejezi azt a bizalmat, amellyel Bácsmegyey Nincsi iránt viseltetik, s az epekedést is, amelyet egyedüllétében érzett:

„Bálból jövök, lelkemnek édes barátnéja, melyet tegnap egy szánozás előze meg. Mely napom vala, ha azt együtt tölthettem volna veled. De lehetek-e én tenékiüld boldog? Lehet-e az lélek nélkül a test? Nézd, mint olvaszt fel bennem a te emlékezeted minden érzést, mint melegíti fel szívemet, mely egész nap zárva volt minden örömek. Egyedül a bátyám tizenhárom éves leánykája tudott édes enyvelgése s ártatlan lelkének kilövellései által egyszer-kétszer felderíteni. Szívemet még most is zárva tartja az a homályos aggás, melyet neked minden levelem panaszol, s nem örömet engedék neki itt újabb kiömlést; és így csak egy rövid történetet az én kis Tónim felől, mely téged a gyermekeknek szép lelkével megismertessen, s azzal jó éjszakát, imádott leány!“ (137).

Fogsága utáni elve: a magyarság rovására visszaadni az eredeti stílushangulatát, itt még nem érvényesül, sőt, hogy közönsége szívesebben olvassa ezt a művét, magyar viszonyok közé helyezi a cselekvényt (ezt különben mindég megteszi, ha népszerű akar lenni, lásd Moliere-ford.) — de tudatosan hagyja meg a »szép társaságokban ismert idegen szókat« s tudatosan hoz a nyelvbe »néhány kedves és érzékeny s poétai képű szólásokat«, melyeket előtte nem használt senki. (138) Lássuk Bácsmegyeynek azt a levelét, amelyet Marosihoz ír, mikor megtudja, hogy Nincsi másé lesz. Külsőleg magyar viszonyok között történt az eset: a vőlegény a Helytartótanács tisztviselője, a szereplők neve magyar:

„Alig méne el tegnapi levelem, midőn egy barátom által egy csomó levelem érkezék. Felbontám s legelőbb azt vevém elő, melyen Endrédi-nek kezére ismértem Halljad, mit ír: — Szent-Péteri, az én közbenjárásom által az ország bírása előtt szekretáriussá lett a Helytartótanácsnál, megérkezett Budára s megkérte Nincsit. Megkérte, s Surányi kedveze felelt, s kívánsz hallani még egy És-t? — s Nincsi — hozzámént. — Nem illene-e ez románba? — Te nem nevensz? Én nevetek. — Indul a posta. Isten hozzád! (139.)

Mintha a kialakulófélben lévő magyar szalon-társadalom nyelvének megalapítása lebegett volna Kazinczy szeme előtt.

Szín-darab-fordításai-val nálunk eddig ismeretlen műfajt akar behozni irodalmunkba: a színszerű drámát. Ez az igyekezete összeesik a magyar színjátszás körül kifejtett erőfeszítésével: nemcsak könyvek fentebb szépségein keresztül akarja megteremtteni a magyar irodalom arisztokratikus közönségét, hanem színpadról is hallani akarja a pallérozott magyar nyelvet.

»Kazinczy a magyar színészetet nem a színművészet szempontjából tekintette. Ő benne csak eszközt látott és keréset: a magyar nyelv terjesztése és megkedveltetése érdekében. Előtte nem az a színészet lebegett, mely évszázados hagyományokkal bír, s melyet salakjaitól kell megtisztítani. Ő oly magyar színészetet kívánt, mely egyelőre tisztán magasabb érdekek kedvéért létesüljön: színpadot óhajtott a magyarság ügyének szolgálatában.« (140) Tudja, hogy a nehézségekhez nem szokott színészek és közönség megnevelésére fogadná az eredeti stílus-komplikáltságokkal visszaadott darabokat s így, a nemzeti cél érdekében most a színszerűség lebeg elsősorban a szeme előtt. Hamletet (Nemzeti Játékszin, I., 1790) nem eredetiből fordította, mert tudta, hogy az eredetinek nehéz formája, stílusa élvezhetetlenné tenné a darabot a fejletlen ízlés számára, a Schröder-féle prózai átdolgozást fordította le azt, amit a bécsi színpadon játszottak már évek óta s elejtette a formai nehézségek számára csábító átültetését. Ha összehason-

lítjuk Kazinczy fordítását Arany János klasszikus fordításával, azonnal szembetűnik, mennyivel tökéletesebb, mennyivel simábban gördülő Arany fordításának stílusa. Lássuk Hamlet híres monológjának első szavait, először a Kazinczy, aztán Arany fordításában:

Hamlet: Lenni? nem lenni? ez tehát a kérdés. Annak-é nemesb lelke, aki a megmérgekedett csillagzatok csapkodásait békével eltűri, vagy annak, aki az inség seregei ellen felfegyverkezik, s ellenkezve ér véget? — Meghalni — elalunni; — semmivel sem több; s ezzel az elalvással lelkünk gyötrelmeinek s az élet megszámlíthatatlan nyomorúságának határt vetni. Oly vég ez, melyet buzgóan kellene óhajtanunk. Meghalni, — elalunni? — talán álmodni is! — Ez ám a göcs! (141.)

Hamlet: A lét vagy a nem-lét kérdése ez.

Akkor nemesb-e a lélek, ha tűri
Balsorsa minden nyűgét s nyílait;
Vagy ha kiszáll tenger fájdalma ellen,
S fegyvert ragadva véget vet neki?
Meghalni, — elszunnyadni, — semmi több;
S egy álom által elvégezni mind,
A szív keservét, a test eredendő,
Természetes rázkódításait:
Oly cél, minőt óhajthat a kegyes.
Meghalni — elszunnyadni. — és alunni!
Talán álmodni: ez a bökkenő. (142.)

De azt, hogy Arany híres fordítása létrejöhessen, elősegítette Kazinczy fordítása, aki először próbálkozott a nagy tragédia mély-ségeinek átültetésével. Hamlettel akarta megnyitni a magyar színjátszást, mert a mű belső értékét szerette volna közönségének és íróársainak mintaképül állítani, s ha a színpadi nehézségek az előadás magas színvonalával nem kecsegtették, »megelégedett azzal ha mindjárt műkedvelők ajkairól is, de legalább irodalmi becsű művek fognak a magyar színpadról a hallgatóság közé hangzani. (143) Tudjuk, hogy a társulat nem tudott még a prózában fordított Hamlet nehézségeivel se megbirkózni s csak Kolozsvárral adták először 1794. I. 27-én. (144) Ebből okult Kazinczy s következő fordításai már könnyebbek, elő is adták őket. Hamlet után színszerű, könnyen előadható darab a célja. Külföldi játékszínjének II. kötetében találjuk Le Mierre: Lanasszájának fordítását. Kazinczy ezt, saját nyilatkozata szerint, színészeink kívánságára készítette, akik régóta vártak tőle Hamletnél és Lessing darabjainál könnyeb darabot. Elismeri, hogy Lanassza irodalmi értékét illetőleg nem ér föl előző fordításaival, de engedni kell, mert be akarja mutatni, milyennek kell a színszerű magyar irodalmi stílusban írt szindarabnak lennie. (145) »Játékszínünk gyermekkorában, fejletlen irodalmi viszonyaink között sokat jelentett ez a bár még magyartalan, de simán gördülő nyelvezet a színpadon. El lehet mondanunk, hogy Kazinczy fordításaival és ezek

között kiváltképen Lanasszával, mint amely jobban megfelelt például Hamletnél színészeink képzettségi fokának, az irodalmi nyelv kezdett a színpadon meghonosulni.» (146) Ezekkel a darabjaival magvalósítja a színpadi dialógus stílusát; sok bennük az idegen-szerűség, de nyelvük simán gördül, eleven, elősegíti a drámai hatást. Lássuk a Sztella egy jelenetét, Fernando-nak, a darab férfi főszereplőjének s tisztartójának egyik párbeszédét:

Tisztartó: (be Keze után nyulván.) S nagyság itt van megint?

Fernando: (elvonván kezét a csók elől.) Itt vagyok.

Tisztartó: Oh, hagyja, hagyja nagyság! oh nagys. uram...

Fernando: Hogy vagy? Szerencsésen élsz-e?

Tisztartó: Feleségem él, két gyermekem van s nagysádat megint magunk közt látjuk.

Fernando: Mint áll gazdaságom?

Tisztartó: Csodálni fogja nagyság; jobban óhajtani sem lehet; sokat javítottuk. De szabad-e viszont nekem is kérdezni: mint vala nagyság ily hosszas távollét alatt!

Fernando: Hagyd el azt. Neked beszéljem-e, esztelenségeim egykori cimboráinak?

Tisztartó: Szerencsém, hogy nagyság haramiák vajdája nem lett, egy szavára öltem, égettem volna.

Fernando: Majd eleget hallasz.

Tisztartó: A grófné? Az a szép gyermek?

Fernando: Nem leltem fel. Magam be nem mertem menni a városba; de a leg-hitelesb tudósításokból tudom, hogy a kereskedő, ki tőkepenzeit, melyeket neki hagyték oly kötés alatt vette vala fel, hogy neki kamat fejébe szállást és konyhát ad, megcsalta. Erre odahagyá a várost s oly hirt terjeszte el, hogy testvéréhez fogja magát vonni. Hihető, hogy keze mive után elősködik, ha él. Tudod, az ily lépésre elég elszá-nás volt mindég benne.

Tisztartó: Csakhogy itt nagyság! Megbocsáthatjuk e, hogy bennünket ily sokáig ide hagyott!

Fernando: Nagy földet békerengtettem... stb. (147.)

Moliére-fordításaival mintha ellent mondana önmagának, a saját követeléseinek, Magyar miliőbe helyezi Moliére-t, teljesen szabadon adja vissza, nem ragaszkodik szorosan az eredeti szöveghez, sőt, népies, sokszor komázó hangot visz a sorok közé. S ez az eljárása mégsem önellentmondó. Ezzel is mintát ad: tudja jól, hogy a színpadi élet el nem lehet népszerű, könnyű darabok nélkül, s ő ezeknek a szerzőjét látta Moliére-ben, akit saját benső, komoly énje nem is szeret. A fordítást is a debreceni izlésnek, a »sulyomkofák«-nak készítette, magyarosan, idegen szólások nélkül, s magyar földre tette át legtöbb Moliére-fordítását, a magyar »alsóbb« közönséghez szólott. A színészet érdekét szolgálja e fordításokkal; elindítja velük a népszerű vígjátékot. (148) »Hogy miért itt látta. helyét a magyarosan, népiesen szólásnak, a magyar nyelv nehéz megfelelni. Más darabjaiban klasszikus mezőket utánoz, s gondolataikat, kifejezéseiket, sajátságos szóalakjaikat is igyekszik átvenni: itt a nép embereit látja szerepelni s ezek gondolatai s ér-

zései kifejezésére csak a nép szólásmódját tarthatja alkalmasoknak.« (149)

Fogsága előtt fordította még Wieland Socrates Majnomenos-át. (150) A filozófia stílusát akarja bemutatni vele, — működése, amint eddig láttuk, már fogsága előtt sem egyoldalú, több területről hozza át már most is mintáit, nem csak a saját izlését, a szentimentális irodalmat fordítja. Szentgyörgyinek ajánlja Diogenesét, a sárospataki filozófia tanárjának.

Weit Weber: Vak Lantos-át fordítja s ezt írja róla: »A Vak Lantosban egy Rembrandi fényben festett komor tableaut akartam festeni. Azért hordtam belé a régi, elavult szókat.« (151) A következő komor jelenet eléggé megmutatja Kazinczy szándékait. Valóban, komor tabló az egész:

„Alig mondá ki ezt Chongor, midőn kívülről láрма hallaték, s aajtajok sarkastul együtt rugatott bé. Egy idegen álla meg lélektelenül előttök. Homlokáról nagy cseppekben szakada a verejték, s szemei akként pislogának, mint elalvó szövetnekek. Lebukott Zelemérnek lábaihoz s oh! hála a nagy Istennek, monda, nagyságos királyi leány, hogy reád akadék! Oh, ne rettenj meg egy hív szolgád látásától, ki utánad azért indula, hogy egész életét szolgálatodnak szentelje! Zelemér azonképen álla ott, mint egy bálvány; elholt keze a cseléd kezében nyugvék; szemei meredten néztek Chongorra, kit halvány képe segédre kialtoza. Chongor kardhoz kapott, torkon ragadá az idegent, s mellýének szegzette fegyverét. Akárki vagy, úgy monda neki, aki titkomat kinyomozád, esküdj meg, másvilági boldogságodra, hogy Zelemér felől egy szót nem visesz tovább, különben itt halsz meg.« (152)

Marmontel telt Báróczy fordításában ismeri meg pataki diákorában s ennek a fordításnak alapján lesz egész életében Báróczy stílusbeli nyelvújításának követőjévé s még akkor is azt vallja, hogy mestere nyomdokain halad, mikor már régen eltért tőle, fogsága után, s a radikális nyelvújítás élére áll. Már fogsága előtt is fordítja Marmontelt, olyasmit is belőle, amit Báróczynál is megtalál: nem hiúságból, nem akarja felülmulni mesterét, csak gyakorlatképen, mert könnyebben megy a fordítás, a nehéz idegen stílus magyarrá tétele, ha már magyarul is mellette van a szöveg. (153) Nemcsak a stílusminta szempontjából fontos tehát Kazinczy Marmontel-fordítása, hanem azért is, mert egész életében előtte lebeg Mesterének, Báróczynak Marmontelje, s így tkp. ez teszi nyelvújítóvá. A francia konverzáció stílusát akarja vele visszaadni azt a nemes eleganciát, komplikáltságot, aminek hiányát mindég a magyar irodalom szemére hánýta, hiszen tudta, hogy addig, amíg ez a nemes szalonstílus meg nem honosodik nálunk, nem lesz meg az ő ideális közönsége sem, az arisztokratikus izlésű magyar közönség. (154) Mikor összegyűjtött munkáinak sajtó alá rendezésekor újra és újra javíttatja munkáját, minduntalan érzi, mennyire al-

kalmatlan még nyelvünk ennek a francia szalónstílusnak a visszaadására: »Nincs semmi nehezebb, mint a franciák atticizmusát, azt a kedvességet és eleganciát, mely mint a virágok illatja, megmagyarázhatatlan módon érezteti magát, nem szenved az analízálást és hideg vérrel feszegetést, magyar szókkal kitenni és minden bizonnyal ez a kötet került legtöbb munkámban!« (155) Hogy érzékelhessük, mennyi francia »finesse«-t. »raffinement«-t ültetett át a magyarba ezzel a fordításával, első meséjét, az »Alcibiád, vagy a magam« címűt vesszük például s megvizsgáljuk stílusát. (156) Meséje Athénben játszik, hőse, Alcibiád Szókratesz tanítványa. Természetesen csak a nevek s a miliő emlékeztetnek a görög világra. Voltaképen nem egyéb az egész mese, mint egy hiú, saját magát tulságosan szerető ifjú, — aki minden ízében francia — szerelmeinek bonyolult, précieux históriája. Tipikus francia »beszély« Kazinczy nagyszerűen ki tudja fejezni a szerelmi bonyodalmak raffinériját;

„Elérkezik a begyeshez. Az ablak kárpitjai csak félig voltak felhúzva. Lopva csúszott a szobába, keresztül a kárpitok piros habjain, egy szokatlan enyhe fény. A begyes még rózsával elhintett ágyában fekvék. Jer, úgymond esengő hanggal; jer, csendesítsd el rettegéseimet. Irtózatossá álmodok kint az egész éjszaka. Egy irigység lábainál láttalak térdelni. Ah, még most is reszketek belé! Megmondtam, kedves Alcibiád, nem élhetek halálos gyanúmban, hogy megszeged hűségedet. Esetem annál inkább fogna kínozni, mivel magam valék oka, s legalább nem akarnám, hogy légyeh mivel vádolnom magamat. Hasztalan ígéréd, hogy magadat meggyőződ; fiatalabb vagy, mint hogy soká vihesd. Osztan ismerem lángodat. Érzem, sokat kívántam; érzem kegyetlenség, gondatlanság volt ily sanyarú törvény alá vetni. Midőn a legvarázslóbb hanggal így beszélt, Alcibiád lábaihoz veti magát. Igen szerencsétlen vagyok, asszonyom úgymond, ha nem becsülsz eléggé, elhinni felőlem, hogy engemet hozzád eléggé erősen csatlának a szebb érzések láncai. Mert utóljára is, mi hát az, amitől magamat megfosztám? Szégyenlem, hogy számba veszed ez áldozatot. De légyen oly nagy, mint képzeled: annál nagyobb lesz dicsőségem. Nem, kedves Arcibiád, monda a begyes, kinyújtván feléje kezét, nem kívánok én tetőled nehéz áldozatokat. Szíved érzéseinek szép volta felől már meg vagyok győződve; annak igen hízkelkedő jelenségeid adad. Légy boldog; nem ellenzem többé. Az vagyok, asszonyom, az vagyok, miolta megengeded, hogy érted éljek. Szünnj meg szánni, oldozz fel gyanud alól. Lábaiddal látod a leghűbb, legérzékenyebb, legtisztelőbb szeretőt. És a legbolondabbat! kiálta az asszony, megeresztvén a sineget ágykárpitjain és lyányrabjalt szólítván. Alcibiád dühödve hagyta ott, s feltette magában, hogy ily hiú teremteshez, aki őtet csak a maga örömeiért fogadta kedvébe, többé vissza nem tér. Korántsem úgy szeretnek az ártatlanság esztendeiben, úgymond; s ha a szép Glycérion azt érezi, amit szemei hagynak sejtene, bizonyos vagyok felőle, hogy nála tiszta szeretettel fogok szerettetni.“

Talán a legszebb a mese egyik női hősnének, Rhodopénak szerelmi vergődése:

„E szók, keseredésnek s haragnak haragjával ejtve, oly rémülésben hagyta Rhodopét, hogy alig tudott magához térni. Alcibiád többé nem jelent a háznál. Látta az asszony, hogy búcsúzásakor tartott szavaiból nem a vetekedés tüze, hanem valami más, szelidebb hevület hangzott; s maga részéről pedig érezte, hogy korántsem a bölcsesség félbeszakadt leckéi után búsong. Ez az örök unatkozás, ez a békétlenség önmagával, titkos idegensége, férjének nyájaskodásai ellen s az a veres szín, mely ha Alcibiádnak neve talált említett, egész képét elborította, mutatott neki, hogy nem lesz bátoriaságos tovább folytatni vele a társalkodást; és mégis égett meglátni.“

A történeti mozzanatosságát, gyors menetét mily szépen érzékelteti Kazinczy a következő mondatban:

„Rendbe állanak a szekerek, megnyíl a verőce, harognak a trombiták, a föld már reng a vágató paripa alatt, s porfelleg fogja bé a futókat “

La-Rochefoucauld fordításán is játszik mennyire stílus-bemutatás, szinte mondhatnók: stílus-átvétel a célja. Három nyelven mutatja be a »maximákat«: franciául, németül! Schultz fordításában és a saját átültetését. Így akarja érzékeltetni azokat a nehézségeket, amik a francia finomságok átültetésénél a német és magyar fordító elé tornyosultak. Kis János írt hozzá előszót, s mintha Kazinczy nevében beszélne: »A francia nyelvben jeles számmal vagy-nak sokértelmű, azaz olyan szók, melyek hol egyet, hol mást jelentenek. Különösen sokat lehet ilyen találni az olyan kifejezések között, melyek az emberi lelket, annak tehetségeit s tulajdonságait jelentik, vagyis az embernek belső fiziognómiáját festik. Ez a környüállás, mely különben ennek a nyelvnek egy igen nagy fogyatkozását teszi, sokszor nagy szorultságba ejti nyelvének minden gazdagsága mellett is a német fordítót, úgymint aki gyakorta ugyan-azon egy szót külömb külömb helyeken külömb szókkal és néha, valahányszor előfordul, csaknem mindannyiszor más-más szóval kénytelenítettik kitenni. Ha a német nyelvre nehéz ez erkölcsöt festő mondásokat jól fordítani, könnyen elgondolhatni, mely sokkal nehezebb lehet magyarra. A francia nyelv különösen az ezen könyvben előforduló dolgokra nézve olyan a magyarhoz képest, amilyen egy minden aprólékságot sebesen észreévő s minden csekélyiségről kellemetesen csácsogni tudó elmés asszony egy olyan éretteszű s nyomós gondolkodású férjfiúhoz képest, aki legörö-mestebb csak fontos dolgokról beszél s nem bocsátkozhatik le kicsinységekről való nyájas szószaporításra anélkül, hogy a maga erőltetését észre ne lehetne venni. A mi nyelvünk távol van még attól is, hogy csak a német nyelv gazdaságával is dicsekedhet-nék.« (158) Kis Jánosnak ezek a szavai sejtetik Kazinczy célját: a finomságon kívül (hiszen ezt a bizonyos »finomságot« Kazinczy már pld. Marmontelben is megtalálhatja) a reflexió stílusát is át akarja ültetni. További fejtegetésében Kis még arról az izlésformáló munkáról beszél, amit a maximák a franciáknál elvégeztek, s arról, hogyan segítette La Rochefoucauld nemzetét gondolatai kifejezésére. A magyar fordítás »hasznos« voltáról sem tud ké-telkedni.

1814—1816 jelenik meg fordításainak 9 kötete. Tudatosan

akarja velük fejleszteni a közízlést: »Arra vigyáztam, hogy minden Lieferungban egy neugedruckt és egy új munka, egy fennizlésű és egy közízlésű álljon,« stb., hogy minden ízlésűek kezébe kerüljön, mindenki okuljon belőle. (159) Nézzük az egyes kötetek tartalmát: I. Marmontel: Szivképző regék; II. Gessner Salamon munkái; III. Gessner munkái; IV. Yorick levelei Elízához, Érzékeny utazások, A római karnevál; V. Esztella. Érzékeny játék. Clavigo. Szomorú játék. A testvérek. Érzékeny játék. VI.—VII. Ossziánnak minden énekei. VIII. A Szalanđandrin és Egmont. IX. Bácsmegyeinek gyötrelmei és apróságok. — Majdnem mindegyiket láttuk már: Sterne Lőrinc mesterkelt, cifra stílusú »Yorick és Eliza levelei« az első újság. Nagy síkter aratott vele: »a szívnek meleg felbuzdulása, ömledézése...« (160), írja róla Cserey Farkas. S valóban, melegség ömlik el az egész mű stílusán. A forró szerelem stílusa ez:

„De te valál a csillag, Eliza, mely bennünket vezet; te valál a lelke beszédünknek. S ha mikor megszűntem is beszélni felőled, te eltele tartád szívemet, te melegséget adál minden gondolatomnak. Mert én nem szégyellem megvallani, mi sok az, amit neked köszönnöm kell. Oh, legjobbika az asszonyoknak! amit miattad az elmúlt éjjel szenvedtem, az túl van minden kifejezésen. Édes gyermekem! az égnék gondja van reánk; ha reánk terhet rak, erőt is nyújt a teher elviselésére. (161)

Ahol elmélkedni kezd, a reflexióra hajlamos Kazinczy mesteri kézzel ülteti át regényhősének gondolatait:

„Ma születésem napja van, s ime huszonöt évet éltem. De az évek, ha elmultak, csak pillantatoknak tetszenek. Egyedül a szenvedés óráit számláljuk; sulyok bennünket elnyomaszt: resten látszanak; haladni: szeretnénk, ha gyorsan repülnének, noha szünetlen fogyton lényüknek egy részét gazdagítja. De vajmi sebesek ellenben a vígság órái. Ah, minden örömeink csak pillantatokig tartó álmok! Mely irtózat azoknak az idő gyors multa, akik bizonytalanságban s vétekben élnek! Minden perc felfalja nagybecsű léteknék egy részét, s erős karral rántja tovább. Hová? Azt ők nem tudják. Úgy mondiák, a semmibe. De maga ez a semmi is elborzasztja őket. Így hánykódik, így hűledez a szkeptikus.

De aki gyönyörűségét a rényben keresi, azt nem rettentí az idő sebes futása. Akinék lelke tiszta, rettegés nélkül várja az órát, mely kiszabadítja romladozó sárházából, s a földi élet sok inségei alól megmenti. Az ilyenén úgy nézi az időt, mint ellenséget, aki útját állja a boldogságnak mennyei honja felé.“ (162)

Az »Érzékeny utazásokban« is sok új stílusváltozatot mutat be. Mennyire részletes, alapos, szinte festményszerű leírás a calais-i »monak« (szerzetes) leírása:

„Egyike volt azon főeknek, melyeket Guido oly sokat festett. Szelíd, halvány, éleslátású. felette kiűnőbző azon ideától, melyet közönségesen élő elhízott tudatlanság felől csinálunk, mely tekintetével mindég földön csúszkál. Előre pillango; de aszerént néze ki, mintha túl a világon pillangana valami után. Miként jutha ez ilyen főhöz, azt odafent az ég tudja legjobban, aki ezt egy monak vállal közé ejtette le. Annyit mondhatok, hogy az egy braminnak is jól fogott volna állani; s ha Indosztán tájain akadtam volna össze vele, tiszteletet fogtam volna éránta mutatni.

Egyébiránt figurája közönséges volt, s könnyű volt festeni, mert rajta nem volt semmi kedves, vagy valami egyéb és expressio által tetetett azzá. Egy vékony, ösztövért természet volt, valamivel hosszabb a szokott magasságnál; amennyiben e különbözőtetést is azáltal nem vesztette el, hogy előrehajolva állott. De ez késő attitűd vala, s ahogyan most áll emlékezetem előtt, ezáltal többet nyert, mint vesztett!“ (163)

Jól láthatjuk e leírásen a költészetnek más művészetekkel való rokonítását. Az egész munka igazi útleírás, lefest, bemutat mindent, ami csak az útjába kerül: embereket, calais-i utcát, a postakocsi »remiz«-ét, stb. Ahol alkalom nyílik rá, mesél is: mindég friss, mindég könnyed. Stílusában idegen íz van, talán csak annak a jeléül, hogy angol ember utjáról van szó.

Osszián a legnagyobb újdonság ebben a gyűjteményben. Régóta foglalkozik vele, régóta fordítgatja, s bevezetésében, ahol részletesen ismerteti az Osszián-kérdést, Macpherson fordításának eredetisége körül lefolytatott vitákat, idézi Alwardtnak, az egyik Osszián-fordítónak szavait. Ez az Alwardt áll a legközelebb hozzá valamennyi Osszián-fordító közül s nézete teljesen azonos az övével: »Die wiederhervorrufung alter Wortformen, und kraftvoller in Vergessenheit gerathener Ausdrücke, Wendungen und Wortfügungen verflossener Jahrhunderte; und einige gewagte Inversionen, werden vielleicht manchem Freunde des natürlichen und platten ein Anstoss und ein Ergernis sein. Diesem kann ich bloss mit Johnson zurufen: »Neue Wörter sind ein wohlherhobener Reichtum. Wenn ein Volk seine Kenntnisse erweitert und neue Ideen erwerbt, so hat es Kleider dazu nötig. Fremde Wortfügungen hingegen hat man als gefährlich verschrieben, welche den Charakter der Sprache ändern sollen, aber es ist meine ernsthaftige Meinung, dass sich jede lebende Sprache nach irgend einen alten — recht knechtisch bilden müsse, wenn unsre Schriften dauern sollen.« — Kazinczy, tehát felkeresi a rég it is, azt magyarra régies nyelven fordítja, nemcsak régies szavakkal, hanem régies stílusban is és így ad a nyelvújítók kezébe új mintát, új anyagot; a régi nyelvet új fogalmak új kifejezésmódok számára.

A »Szalamandrin és a képszobor« stílusából talán a következő leírás a legszebb. Piasztikusán tárja eléink a »szép lakot«:

„Belépett, s úgy hitte, hogy egy istenné alvóhajlékában vagon. A deszkázat aranyfonalakból szőtt pamloggal vala bekerítve, s a falakat bágyadtzöld atlasz tableták zárták be, körülfogva aranyozott véseményekkel, melyekről vastagon font természeti virágkoszorúk függtenek. Ilyenekkel voltak a sátorforma királyi nyugvóágy rózsaszínű kárpítjai is felaggatva, mely néhány ezüsttel tűzött bágyadt sárga atlaszpárnákkal a falak körül, a szobának egyedül való butorai voltak. Ez egy oválmetszésű nagy ablaknak sokszín üvegkarikái által valamely törtfény világosítását vette, mely a legkedvesebb behatást csinálá, s a szép lakot egy útkos boldogság ki nem kémlhető templomává rendelni látszék “ (104)

Kilenckötetes gyűjteménye kiadása után Klopstock Messiását rendezí sajtó alá. Eperjesen ismerkedik meg a Messiással, fiatal korában; — szinte hihetetlen, hogy fiatal szerelmese, Steinmetz Ninon ismerteti meg vele, akkor, mikor egész Eperjesen nem

akadt senki, aki Klopstockot részletesebben ismerte volna. Klopstockot Németországban már régen nem olvasták, újításait régen elfelejtették, azok közül sokat átvettek a közhasználatba, mikor Kazinczy még mindég gyönyörködött benne, dolgozott rajta. Nem is volt soha népszerű ez a fordítása, akkor se, mikor csak egy-két jelenetet (s az elvont, filozófiai mélységű költemény legkevésbé jellemző jeleneteit, pld. a Szemida-Cidii-epizód) fordította le, akkor se, mikor készen volt fordításával. Nem adta meg irodalmunknak azt az »impressziót«, amire 1814-ben még oly nagyon számított (165), de amiről csakhamar le kellett mondania; félt, hogy Trattner még csak ki se adja népszerűtlen munkáit. (166) Kazinczy fogsága utáni szempontjainak Klopstock a légnagyobb mértékben megfelelt s talán ezért sem tántorodott el tőle soha. Klopstock merész újításai, szinte az érthetetlenségig menő új szavai, stílusfordulatai mintakép gyanánt álltak előtte; gögös gesztusát: »Man lerne mich verstehen«, ő maga is átveszi. Talán egy fordításában sem vezeti olyan tisztán, olyan egyoldalúan a nyelvújítás — s ahogy ő büszkén nevezi —, a »nyelvrontás« szempontja, mint Messiás-fordításában. Nem fordította versben a Messiást, de büszke volt arra, hogy költőien adta vissza, s ha Czeizel azt állítja is, hogy Kazinczyt egyáltalán nem tudta áthatni az a vallásos emelkedettség, ami Klopstock minden sorából kiáradt (167). — külsőleg ennek visszaadására törekedett s hangoztatta is, hogy megmaradt fordításában a »Kirchenstil« (168). Ez a »Kirchenstil« talán egyik ódai fordításában érzékelhető legjobban, a »Das Anschauen Gottes« című ódáében. (Kazinczynál: Isten szemlélése.) A zsoltárookra emlékeztető stílus, annak fenséges nehézségeivel. Lássuk egy-két versszakát:

„Reszkette örülök,

S el nem hihetném,

Ha a nagy Igérő,

Az örökkévaló nem volna!

Megbukott térdel,

Imádó bámulással

Örvendezek én!

Látni fogom az Istent!

Hosianna! Hosianna:

Az istenség teljessége

Az ember Jézus Krisztusban

Lakozik.“ (169)

A klasszikusok nagy bámulója; azoknak átültetését, bemutatását sem mellőzhette. Sallustius-t fordítja le a legnagyobb gond-
dal; maga is többször emlegeti a fordítás nehézségét. Kétféle fordítást készít: egy »szorosat«, nagy műgonddal, a latin szöveget hűn követő, a tudósok s azok számára, akik a latin stílus, stílusforma iránt érdeklődnek; — s egy »tág« és »cifra« fordítást, tehát Sallustius egy modern — francia — feldolgozását követő, a nagyközönség számára, hiszen a legtöbbjét nem érdekli a klasszikus latin stílus. A francia átstilizálta a latin író, a maga izlésére s így a kétféle fordítás, a praktikus célon kívül ezt a kettősséget is célozza: vissza-

adni az eredeti latint s a rontott stílusú franciát, amely »Messieurs«-nek szólítja a római szenátus tagjait. Bízik fordítása sikerében, mert tudja, hogy az a németes és franciás stílus, amit eddig meghonosított, idegen volt minden magyar előtt. de a latinos stílus évszázadokon keresztül élt nyelvünkben; Sallustius fordításában kevésbbé fogják nyelvrontónak gondolni. (170) Sallustius kedves írója, mert nagy műgonddal dolgozott, minden szót külön megválogatott stilizálás közben s »...szint annyiszor dolgozott újra meg újra, mint én az ő fordításán«. (171) Ebben a fordításában teljesen hátérbe szorul az író mondanivalója. Meg is vallja ezt nyíltan, gr. Majláth Jánoshoz írott levelében: »Sallustius Übersetzer muss nicht Catilinas Verschwörung, richt den Krieg mit Jugurtha geben, sondern den grossen Künstler und Sprachkundigen Sallust, in seiner wahren Eigenheit.« (172) S meghonosodik átültetésével a klasszikus stílus két legfontosabb tulajdonsága, a szépség és az erő.

Lírai fordításai közül a legtöbb németből való: »Kazinczy különösen három költőt tartott utánzásra méltónak: Klopstockot, Goethét és Mathisson-t. Klopstock ódáiban az általános emberi érzelmek megéneklése és a merész szintaktikai hatások nyerek meg tetszését; Goethe Achilleuszában a klasszikus külsőségek utánzása..., Mathissonban érzelmessége, tartózkodó modora és finom érzéke a természet iránt vonzotta leginkább«. (173) »Míg könnyebb lejtésű verseiben a német anakreontikusokat tartja szem előtt, a szonettet Bürger példájára honosítja meg nálunk, magasabb röptű verseiben pedig Goethét utánozza, kitől átvette a szabad lejtésű mértéknélküli hymnus-stílust, melyet Goethe Prometheus, Harzreise, Kronos c. verseiben használt.« (174)

Eddig azt látjuk, hogy a külső formára vigyáz s eközben mindent szóról-szóra, nehezen fordít. Ott, ahol a stílus könnyed, libegő, tiltja ezt a módszert. Van tehát az ő kövekezetességében is kivétel: ilyen pld. Anakreon-fordítása: »...Csoknai Anakreoni dalait olvasgatván, Anakreon juthat eszembe s annak magyar fordítója is, az úr, Földi és mások. — A legbájosabb, legpajkosabb kis poétát nem kellene szóról szóra fordítanunk, Fel kellene kapnunk, amit mondani akar, és amit ő görögül és a görögöknek oly könnyűséggel mond is.« (175) Mily csodálatosan könnyed Anakreon első dalának fordítása:

LANTOM.

„Fegyvert akartam én is
 S csatákat énekelni,
 De lantom énekemre
 Mindig felelt szerelmet.
 Új hűrt s ígát! kiálték;
 S új hűrt s ígát tevék rá,
 S teknőt is újat; és így
 Kezdem el Herkulesnek
 Nagy tettit énekelni:
 De lantom énekemre
 Ismét felelt szerelmet.
 Búcsú tehát örökre,
 Nagy bajnokok, tjnéktek!
 Mert lantom énekemre
 Mindég felelt szerelmet.“ (176)

Költeményfordításai között a történeti elbeszélésre, — a ballada-stílusra is — ad példát. gr. Majláth János gyűjteményét fordítja le, onnan való a »Salamon« című elbeszélő költemény is. Ennek egyik részlete Kazinczy fordításában:

„Láncokban tilt a jó király
 A fellegvár lyukában
 Sok mérges könnyet hullata
 Emésztő bánatában.
 Hiába tartja füleit
 A tömlőc ablakához,
 Nem hall semmi közelgetőt,
 Ki néki várt segílyt hoz.“

Ezekből a mintákból is láthatjuk, hogy azt a »sokszínűséget«, amit Kazinczy annyit hangoztat, megvalósította, és előkészítette a XIX. század magyar irodalmi stílusának sokszínűségét.

A nyelv a költő anyaga. A nyelv a költő anyaga, ezt kell dússá, szín-dússá tenni. Azt akarja, hogy megszűnjék a klasszikus római, a korabeli nyugateurópai és magyar nyelv, kifejezés, stílus között a színvonalbeli különbség, erre törekedett, mint láttuk, minden fordításával, tudatos előretöréssel. Célja: arisztokratikus magasságba felvinni a magyar nyelvet, megadni a magyar nyelvnek is az energiát, a páthoszt, Mik azok a normák, amelyeknek alapján ő ezt el akarja érni?

A szépség a nyelv-helyesség normája.

A nyelvet egyetlen egy ember formálhatja: az író. Az író, a fejlett izlésű író »viszi előre«, plántálja be a klasszikus szépségeket. Kazinczy tisztán látta, hogy a merev szokás nem lehet normája a nyelvhelyességnek, nem lehet egyedül helyes az, amit a »grammatika«, a nyelvszokás előír, mert ha úgy beszélünk, ahogy apáink be-

széltek, nyelvünk, mint egy kihalt nyelv, megjegecesedik, kincses-tára bezárul.(177) Az élet állandóan változik, új fogalmak, új szépségek (az ő esztétikus felfogásának ez volt a fontos) kerülnek a magyar életbe, azokat ki kell fejeznünk, ha lépést akarunk tartani a kultúrával. S nagyon hátra vagyunk. Segíteniünk kell a bajon. Meg kell találnunk az utat, hogy meg bővítsük a szűk magyar grammatikát. Hogyan? Ha elzárkózunk a szokás merev falai közé, sohasem fogunk felemelkedni a többi irodalom fentebb szépségeihez, mert a nyelvet nem lehet merev grammatikai szabályok közé szorítani, a nyelv nem matematika, amihez léniát és cirkalmot kell használni(178), színei, mint a szivárvány színei, összefolynak, más-más színek vannak benne, mindegyiket jól látni, mégsem venni észre, hol van az egyik határa, hol a másiké.(179) Tekintetbe kell tehát vennünk mindent, amit a nyelvhelyességre vonatkozólag valának, a jóhangzás, az eredet, a szokás tekintetbe veendő, annál a kérdésnél, hogy helyes-e, nem-e valamely szó, vagy kifejezés, de egyik sem végleges formája a helyességnek. Révaival is összeütközik, aki, mint tudjuk, a régiség, a történelem által szentesített nyelvhelyességet hirdeti.(180) Hogy mikor érvényesül a nyelvszokás, a nyelvtörténet, a nyelv »génusza«, azt Kazinczy szerint az ízlés határozza meg, s ő tisztán esztétikumot ért ezen a szón. Helyes az, ami szép, ez az elve, s ez olyan programot hirdet, ami kétségtelenül összeütközésbe hozza kortársaival.(181)

Esztétikai grammatika.

A szépíróhoz kell alkalmazkodnia a közönségnek, ha azt akarja, hogy az irodalmi nyelv kifejlődjék, csiszolódjék, elérje a fentebb szépségek magaslatát.(182) A nyelv állandóan változik, változnia kell, mert új és új szépségek, fogalmak kerülnek az irodalomba, s ezeket ki kell fejezni. Meddig fejlődhetik a nyelv? Amíg a nagy írók által meg nem állapítatik. (183) A szépíró szabadhatalmú ura, törvény szabója a nyelvnek.(185) S ha a ma még kezdetleges nyelv elért már bizonyos tökéletességi formát, ezt nem a köznép s nem a grammatikusok szentesítették, hanem az írók, akik megérik, mi az ízléses, tehát mi a szép a nyelvben. Az író szabadon rendelkezik a nyelvvel, grammatikai szabályait is megdöntheti, ha szépség, erő, báj vagy bármi más kifejezéséről van szó. »Sok nem jó, jó lesz, mihelyt vele a jobb írók élnek.«(185) Kazinczy sokszor hirdette büszkén, hogy nyelvrontó, mikor megvádolták, hogy rontja a nyelvet, rontja annak grammatikáját, mert a táncoló grácia is vét,

csintalanságból, vagy máségyébért, mégis »gráciásan« lép s jaj annak, akik »cirkalmot vagy linéát viszen oda.«(186) Megtörhetők tehát a grammatika szabályai, sőt meg kell törni őket, ha szépségről van szó, de ezt nem teheti meg akárki, csak az, aki nem »gubás-auditóriumnak« (187) szól, s az, aki föltétlen érzi a nyelvet, mégpedig nem vulgariter.(188) Tehát: — aki érti és tudja a grammatikát, — nemcsak azért, mert magyar s az az anyanyelve, nem elég a köznép nyelvét tudni (189), megvannak a költészet nyelvének is a maga szabályai. Ezeket okvetlenül ismernie kell az írónak. Nyelvműveléssel nem szabad dicsekednie annak, aki nem ismeri a grammatikát (190), de ez az ismeret csak arra való, hogy a fentebb ízlés szépségeit kellően át tudja hozni az író a nyelvbe.

»Tudni a nyelv törvényeit elmúlhatatlan szükség, szükség azt is tudni, mi van szokásban: de azt is szükség tudni, mi adhat tropikus díszet, s el nem feledni, hogy kevés regula van kifogás nélkül és hogy a regulától eltávozni sokhelyt trópus, vagy figura, de nem anomalia.«(191)

Ezért ideálja az »Esztétikai grammatika«; tehát az a grammatika, amely már a Kazinczy nyelvhelyességi normáját, az »ízlést«, a szépséget veszi figyelembe.

S mikor fordít, akarattal ütközik össze a nyelvtan szabályaival, a szokással, mert új, művelt magyar nyelvet akar s ez, szerinte, csak ezzel a gyökeres változtatással alakulhat ki.

A nyelv géniusza

Természetesen, megtámadják. S a legtöbben azért, mert megsérti a »nyelv géniuszat«. S egyes eseteket fel is hoznak neki, megkérdik tőle, a nyelv géniusza mit helyesel, adj-ot, vagy adjál-t-e; egyez-t, vagy egyezik-e? Kazinczy erre kifejti, hogy a nyelv géniusza nem egyes eseteket határoz meg, fonal az, amely végigvonul a nyelvnek egész »szövedékén«, s azáltal érezteti magát, hogy egy nyelvet egyéb nyelvektől megkülönböztet.(192) A nyelv géniuszának, ideáljának pontos meghatározásához sohase jutott el. Fontos tényezőnek tartja — s ha kérdi másoktól, mi az, ezt a kérdést nem gúnnyal teszi, csak azért, hogy ő világosabban láthasson, nem mondhatjuk azt, hogy ő nem törődött a nyelv »géniuszával«(193), de nem tudja meghatározni. »De mi a nyelv Géniusza, bár érzem, megmondani nem tudom.«(194). Csak általánosságban mozog e téren, a nyelvfilozófia ebben az időben még gyermekkorát éli.(195) Kazinczy dicsekszik azzal, hogy rontja a nyelvet, de a nyelv géniuszat, ezt az egész nyelven

végigfutó »vörösfonalat«, nem akarja megsérteni. Hogy mennyire volt itt tiszta elképzelése, nyelvújítása részletes tárgyalásánál fogjuk látni.

Nyelvhelyességi teóriájánál láttuk, hogy a kifejezés művésze, a kifejezés anyagának szabályait nem tudományos, hanem művészi szabályoknak látja. »A nyelv nem tudomány, hanem mesterség, abban nem lehet. tehátozni.«(196) A nyelv szabályai művészi szabályok, s a művész, író feladata őket megteremteni. Ha az író új kifejezést, új szót, szóval a nyelvművészetnek egy darabját használja (természetesen, csak akkor van joga erre, ha ismeri a nyelv grammatikáját, »Géniuszát«), az akkor szentesül, ha író társai, s a későbbi korok írói elismerik létjogosultságát.

Ellenzi az Akadémiát.

S itt világlik ki, miért volt Kazinczy ellensége a Magyar Tudományos Akadémia gondolatának. Kazinczy az íróknak teljes szabadságot kívánt a nyelvművelésben, az Akadémia megalakulását azért ellenezte, mert félt, hogy megvonja az íróktól ezt a szabadságot. A francia Académie állott előtte, mint elremítő példa, a francia írók, Voltaire, Rousseau, kimondják világosan, hogy »az a parancsolgató Akadémia kárt tevé, nem hasznolt.«(197) Nem az Académie boldogította a nyelvet, hanem a közönség, az, hogy mindenki elolvasta a tekintély fórumok, az írók munkáit, s elfogadta szépség-újításait. A mi tudós társaságunknak csak az lenne a célja, hogy az írók ott csilloghassanak, parancsolgathassanak, az írók szabadsága nem lenne ott az alap(198). Olyasmitől fél Kazinczy, hogy a nyelv dolgában nem az írók kiválósága, hanem a szavazatok száma fog dönteni; nem az, kinek milyen az ízlése, mennyire érti a »nyelv géniuszát«. Ő maga saját magát tekintette az egyedüli tekintélynek, egymaga akart ellenfeleivel megmérkőzni. S különösen azért ellenzi az akadémiát, mert fél, hogy Verseghy tekintélye az É s z lenne benne uralkodó, az ész: Verseghy »esze«.(199) S ez örökre alkalmatlanná tenné a nyelvet »sok mindenre«, mint ahogyan a francia is alkalmatlan lett például a görög-római klasszikus szépségek visszaadására, csak perifrázisokkal tudja lefordítani.(200) Nem tudja visszaadni neki idegen hangulatokat, mert az akadémia merev szabályai nem engedik szabadon írni. A német nyelv szabadabb, alkalmasabb minden felsőbb szépség kifejezésére, mert nem kötötte le semmiféle akadémiai szabály, nem döntöttek szavazatokkal a sorsa fölött, egyedül az író ízlése benne az irányadó. Tehát egy percig sem sza-

bad azt hinnünk, mintha Kazinczy a társulás, az irodalmi élet elővitele érdekében történő társulás ellensége lett volna. Nem. Élénken tiltakozik minden ilyenféle állítás ellen. »Őjjon ettől az Isten írja, »semmit sem óhajtok szívesebben.«(201) Hiszen ebben a társulásban egyesülhetnek az irodalom arisztokratái, kicserélhetik nézeteiket, vérkeringést hozhatnak az irodalomba azok, akik »különb-
ben egymást nem ismerték volna.«(202) Ő csak a nyelvművelés szabadságát félti, az ellen tiltakozik, hogy az akadémia tagjai, akik esetleg nem értenék meg a Klopstockok, Wielandok, Schillerek, Goethék és Vossok érdemeit, önkényes szavazás által előállított szabályaikkal korlátok közé szorítanak a nyelvet, azt pedig nem szabad, hiszen a szépségek állandóan változnak, a nyelvnek is változnia kell.

S mikor részt vesz az Akadémia megalapításában, hangsúlyozza, hogy nem szabad mindenkinek szabad sort engedni a nyelvművelésben, a nagy írók zépérzéke legyen a mérvadó.

Mérvadó — az irodalmi nyelv kiművelésében, ami más, mint a köznép nyelve. »Nekünk az a bajunk, hogy mi nem akarjuk érteni, hogy a magyar nyelv egy nyelv, de a poéta, a rhétor, a hisztorikus, a teáter, a piac, az iskola s a templom nyelve nem egy nyelv.« (203) Kazinczy nyelvújítása elsősorban a költői munkák nyelvére vonatkozik, a »fentebb izlés nyelvére«, amely hivatott arra, hogy a »kevéssé kiválasztott« közönség, a kialakulóban lévő magyar középosztály nyelvévé váljék.

A nyelvújítás eszméje nem magyar gondolat, külföldön sok előzője volt, s még nálunk, magyaroknál sem Kazinczy volt az első, aki behozta az irodalmi életbe.

*Nyelvújító törekvései
fogsága előtt*

Különösen a német nyelvújító törekvések hatnak Kazinczyra. A németeknél a XVIII. század folyamán Sprachgesellschaftok alakultak azzal a célzattal, hogy a meghonosodott idegen, sőt indogermán közös ősnyelvből származó, de nem németesen hangzó szavakat kicserélik, s helyettük németesen hangzó szavakat gyártsanak. (204) Tisztán nyelvtisztasági purista céljuk volt, diadalra Gottsched vitte őket, természetesen, sokkal mérsékelve törekvéseiket. Gottsched is a purista szempontjából fogta fel a nyelvújítást, épúgy, mint ahogy nálunk Barczafalvy Szabó Dávid. Ők a nyelvet logikai szempontból ítélik meg, — helyes az, ami tisztán érthető, amit nem lehet kifogásolni a logika szempontjából. Ezért, természetesen, minden ho-

mályt, minden idegenséget kivetnek a nyelvből, de ezzel együtt a költői lendületet, a »fentebb szépségeket« is. Klopstock nyelvújítása már közelebb áll a Kazinczyéhoz. Klopstock ugyanis, Gottschedék nyelvújításával ellentétben, a költői szabadság híve, minden, ami szokatlan a barbár füleknek, helyes és bevezethető a nyelvbe. Kazinczy, aki a nyelvújítást nem magáért a nyelvért, hanem a fentebb szépségek kifejezési lehetőségéért akarta, emelvé az újítás mellé áll. Példányképe Báróczy Sándor, aki szintén nem tartozik a merész szóújítók, a tisztán szóújítók közé, vannak ugyan új szavai, de nyelvének újsága inkább stílusának keresettségében, németes, franciás idegenszerűségében, festői kifejezésében, mint új szavaiban keresendő. Kazinczy sem akarja a tiszta szóújítást, sőt, pályája elején ellensége a szóújítóknak. Nem elég egy szó helyes használatához az, hogy az illető szó logikailag, tehát az értelem szempontjából helyes legyen, valami más is kell ahhoz, hogy egy-egy idegen szót magyarral pótolhassunk. S Kazinczy, ha nem is olyan tisztán, mint a mai nyelvtudomány, eljut ahhoz az eredményhez, hogy egy szónál nemcsak a logikai értelem játszik szerepet, hanem az a hangulat is, amit a szó előidéz. Tehát ő megtartja fordításában az idegen szavakat, addig, amíg helyettük ugyanazon értelmű magyar eredetű s hangzásút nem talál. Természetes, hogy a hangzás itt nem hangalakot jelent, mert hasonló hangalakú és értelmű szót keveset találni a különböző nyelvekben. A »hangzás« itt az a hangulat, amit a szó előidéz — s hol fontos ez? A szépirodalomban, a művészetben, kevésbé fontos a tudományos munkákban, ahol sokkal elszenvedhetőbbeknek tartja a szóújításokat, mint a szépirodalmi munkákban. Itt jócskán megtartja az idegen szavakat (pályája első felében!), mert nem tud ugyanolyan hangulatú szót találni. Panaszodik is ezért eleget. »A mi szép nyelvünknek legtetemesebb fogatkozásai közé tartozik, hogy amit a német a Sie és a Vous által kifejez, azt a familiáris és mégis respektuózus megszólítást, csak a hideg az Ű r által fejezi ki és így beszéde még akkor is hidegnek tetszik, amidőn teljességgel nem az«, mert nincs olyan szava, ami a Sie és a Vous hangulatát kifejezze. (205)

Pályája kezdetén alig alkot egy-két szót, azoknak alkotását is bizonyos feltételekhez szabja. Nyelvújítása tisztán a stílus felfrissítése, kifejezőerejének megújítása akar lenni. A nyelvújító Kazinczy is ugyanaz a realitásoktól távol álló, magát a külföldi szépségekben kiélő irodalom arisztokrata, mint a levelező, a műfordító, vagy bármilyen más ágba működő Kazinczy. A tudós nyelvben

alkothatunk új szavakat, amennyit kell, ott csak az értelem a fontos. De meg is veti ezt a nyelvet, mint ahogy megveti a tisztán logikai alapon újítókat is, számára a nyelvújításnak csak az a formája lehetséges, s csak azt tartja egy szépíróhoz méltónak, amely nem azt veszi tekintetbe, szólta-e így már valaha magyarul, azt se, hogy logikailag helyes-e így, vagy amúgy, hanem azt, hogy: »lehet-e nekem úgy szólni, hogy szólásom elegáns, energikus, új zengésű legyen.« Az irodalmi nyelv kiképzése a legnagyobb feladat s ezt csak ilyen szempontokkal lehet véghezvinni, (206) Eddig csak zordonság s vaskos népiesség uralkodott a magyar irodalmi nyelvben, ezen pedig új szavakkal nem változtatunk, hanem új stílussal, új szólásmódokkal.

Nyelvújításának első fázisában még nem annyira tudatos, mint a másodikban, legalábbis nem hirdeti magát az újítást olyan lelkesedéssel, amellyel, hogy újít.

*Nyelvújító törekvései
fogsága után.*

Fogságában tanulmányozza Jenisch esztétikáját, Herdert, aki élesen megkülönbözteti a világos, pontos, sokoldalú, filozófiai és a szép, élénk költői nyelv stílusát. »Die Übersetzung soll Wörter, Redarten und Verbindungen, er soll seiner Muttersprache vortreffliche Gedanken nach der Muster einer vollkommener Sprache anpassen.« (207) Itt találjuk Kazinczy tudatos nyelvújításának, fogság utáni működésének elvét: mindent át kell a magyarba ültetni, ami a tökéletesebb (német, francia) nyelvű eredetiben megvan, minden szót, kifejezést, pontosan, nemcsak úgy, hogy értelme, hanem hangulata, kifejezőereje, páthosza ugyanaz legyen, mint az eredetinek. S most már nem elégszik meg azzal, mint pályája kezdetén, hogy meghagyja az idegen szavakat, s így próbálja kifejezni nemcsak az értelmet, hanem a hangulatot, stílári szépséget is, kerüli az idegen szavakat, mert az »idegen szó tarkít, s elárulja szegénységünket, s a nemzeti büszkeséget igazságtalanul alázza«, a tudatosan nyelvújító Kazinczy magasabb szempontokat vesz már szemügyre, nemzeti szempontot: a magyar nyelv eredetiségét akarja, nem akarja megalkalmazni a nemzeti büszkeséget, alá sem száll a puristák (az akkori, konzervatív, nyelvszokást-istenítő puristák) elvéhez, hanem új szavak alkotását sürgeti, amelyek nemcsak értelmileg, hanem hangulatilag is visszaadják az eredetit, az idegent. A stílbéli nyelvújító lesz itt szóújítónak is, de csak a stílus kedvéért: »...minél kevesebb új szó, frázis jó be beszédünkbe, annál hátrább vagyunk a tudat

mányban és a szép mesterségben és viszont minél több, annál előbb megyünk.» (208) Tájszavakat is felhasznál e célra, ott ahol jellegzetes akar lenni, — íme, az arisztokratikus izlés leszáll a megvetett köznyelvhez, hogy onnan szavakat hozzon fel a maga, fentebb szépségeket kifejező stílusa számára. Ugyanígy kapcsolódik bele a régiség szavainak felkutatásába is, azzal is él, ha szükség van rá, mert a stílus és tárgy összhangzását követeli. Senkisé nem érezte annyira a magyar irodalomban, mint Kazinczy, hogy a külső formának, a kifejezésnek mennyire alkalmazkodnia kell tárgyhöz. Horatiustól örökölt elv ez. (209)

A legmerészebb szélsőgekre is el tudja ragadtatni magát, ha valamit szépen, hangulatosan, plasztikusan akar kifejezni s természetesen, támadják. Már nemcsak a konzervatívok, debreceniek, akikkel, mint »csócselékek«, röviden bánik el. Mások is. Az új írógárda teljesen ellene van, nem értik, mit akar a »szent öreg« merész újításaival, szófaragásaival, amit pályája elején ő is »haszontalankodásnak« nevez. Nem értik s vitatkozni kezdenek vele. Élete fiatalabb korszakának eredményei már közkinccsé lettek, azokat felhasználták, ha öntudatlanul is, a maguk alkotásában, de az ő idejük Kazinczyjában már csak a nyelvújítót, a nyelvmestert látták meg, ebben a tevékenységében már nem vették észre magasabb szempontját, a magyar irodalmi nyelvét.

Kazinczyt nyelvújításában elsősorban klasszikus példája, Horatius bátorította. Horatius utánozta a görög mintákat, rajongott a görög kifejezésekért s így valóban mintája, példaképe lehetett Kazinczynak. (210) »Bár ahelyett, hogy nevetnek, aminél könnyebb nincs, olvassák meg Horácot, aki épen úgy rontá Róma nyelvét, mint a miénket én, hogy azt építhesse s köztem s közte csak az a különbség, hogy én egy szegény és még míveletlen nyelvben merem ezt, ő pedig a nagy írók nyelvrontásaik által már megállapított nyelvben merte. (211) Elismerte ugyan, hogy Horatius nem volt olyan merész, mint ő, de bosszantotta ellenfelei vaksága, amellyel az újítás ügyét egyoldalúan fogták föl. S Horatius mellett, amint mondtuk már, a németek is ott lebegtek nyelvújító szemei előtt, Klopstock fanatikus önbizalma, amiről műfordításainál szoltunk. Az irodalom s így természetesen, kifejezőeszköze, a nyelv, teljesen az író, az izlést, fentebb szépséget, grammatikát nyelvszokást, nyelvgéniust egyaránt ismerő író önkényére van bízva s annak joga van feldönteni szabályokat, korlátokat, csak egynek a mértékét nem szabad feldöntenie, s ez a szépség mértéke, amit

azonban nem mér ki linéával. Idégen mintái mellett egyedül Báróczy Sándort választotta mintaképül a magyarok közül.

Egységes helyesírás.

Egységes, minden szépséget kifejező magyar nyelv az ideálja s ehhez egységes helyesírás is szükséges. Az »ostoba szokás« »oknak még csak árnyéka nélkül is« követ egyes írásmódokat s ez anarchiát hoz létre a magyar helyesírásban. (212) Ő maga nem akar szektacsináló lenni, a helyesírás terén sem. (213) Egy tekintélyt ismer el helyesírás dolgában: a szóelemző, etimológiai helyesírás a magyar nyelv. Nem tudja még sajátmagával szemben sem elérni a helyesírás teljes egységét, sokszor találunk nála következetlenségeket, hiszen még a szolgasága miatt annyira megvetett francia nyelvben sem írnak egyformán. (214) Az egyik »françois«-nak, a másik »français«-nak írja a nemzet nevét...» (215) De a szóelemzés mellett kitart. Az a törvény, hogy »ugyanazon hang minden esetekben ugyanazon betű által jegyeztessék«, megtévesztette az ipszilonistákat, hogy nem ügyelnek a szók »formációira«, s a nyálját úgy írják: nyallya. Ahol a kiejtés »tökéletesen ellené kiált a grammatikai formációk karakterisztikus jegyeinek«, ott nem a hangot kell követni: az etimológiát. (216)

A versidom.

A külső forma iránt rendkívül érzékeny Kazinczyt a versidom kérdése nagyon sokszor foglalkoztatja. Itt is megtaláljuk szempontjait: az irodalmi arisztokratáét, aki nemzeti elhivatása tudatában európai nővéra akarja emelni a magyar verselést.

Ellenzi a hagyományos magyar versformát.

A nyugateurópai versidom mellé áll, ellensége a magyar versidomnak. Nem művészi vers az, csak kadenciális próza, sermo merus. (217)

Ebben a felfogásban tükröződik az egész, idegen irodalomban, idegen szépségekben gyökerező Kazinczy, aki nem tud leszállni a régi magyarhoz, csak ha »kivételes szépségeket« talál benne. Nem is ismerte dalköltészetünk előzményeit. A magyar alexandrinusokat »sermora valónak« tartja, epistolákra igen alkalmasnak. (218) A magyar tizenkettős alsóbbrendű versidom, mert könnyű, de nem szabad azért megvetnie, mert — s ez jellemző tekintélytiszteletére — olyan nagyizlésű írók szentesítették, mint Zrínyi és Gyöngyösi István. (219) Ajánlja is, hogy Zrínyiről nevezzék el. (220) A nagy

írók által szentesített formák verstanában is érvényesülnek tehát: helyes, jó az, amit a magyar írók izlése szentesített, még akkor is, ha az ő izlésének már nem felel meg. Mindenesetre kezdetleges versidomnak tartja a magyar versformákat, nem tud felemelkedni arra a magaslatra, ahol művészinak találhatná, mint ahogy a népiesség minden megnyilatkozása is idegen számára.

A német-görög eszményiség nyilatkozik meg versformáiban is. Aszerint ítéli meg költőtársait, vajjon a magyar, a klasszikus, vagy a nyugateurópai versformákat művelik-e? (221)

*A német mintájú
versidomról.*

Ideálja a Ráday-nem, e német mintájú versidom, a rímes időmérték. Ezt tartja a legideálisabb, legtökéletesebb versformának, hiszen mintaképe, irodalmi patrónusa, Ráday Gedeon verselt ebben a nembben, s a német irodalom termékei, amiket olvasott, vagy fordított a legnagyobbbrészt ezt a versidomot követték. S ha valakinek megdicséri is költészetét, mindég fájjalja, hogy verseit nem írta a Ráday nemében, mely a magyarban nagyon nehéz, mégis követni akarja, hiszen őt a nehézség nem rettentí el. (222)

*A görög-római
versidomról.*

A görög-római időmértékes versidomnak sem ellensége. Sőt fentebb szépségek kifejezésének tartja azt is: »szébb zengzet nincs, mint a görög és római versifikáció zengzete«. (223) Virág Benedeknek nagy tisztelője. Rajong Horatiusért, formáiért is. Ismeri e versforma magyar előzményeit, Sylvesterről akarja elnevezni. (224) Az időmértékes vers szabályait híven követni kell, de nem léniával, nem matematikai pontossággal kell mérni a lábákat. Az időmértékes verselés törvényeihez nem ragaszkodik szolgailag, aminthogy egy arisztokrata írónak semmihez sem szabad szolgailag ragaszkodnia. (225) Büszkén írja Berzsenyinek, hogy jámbusai általszökődösik a törvényt, csak akkor becsüli a példát, ha szép, ha kényes hallási érzetének megfelel. Még a nagy Horatius is tiltakozhat eljárása ellen, nem bántja, s használja jambikus verssoraiban bátran a spondeust, mert így találja szébbnek. Csak »babonának reszkető fia« követi vakon Homeros verselését, — s nem azért magasztal valamilyen versformát, mert más élt vele, hanem mert kényes hallása szépnek találta. Újjal mérni lehetetlen a verset, nem elég a pusztá tudás a költészetéhez.

A szabályok követése.

Vannak a verselésnek megtörhetetlen szabályai is, amiket nem, vagy csak nagyon ritkán lehet »általszökdödni.« »A hexameternek bizonyos ritmusa, numerusa vagyon, mely ellen vétetni nem szabad«, — de ezt nem mértékkal, rőffel kell kiszámítani, a halló fül, az izlés feladata híven követni a szabályt. (226) A verseléshez izlés, hallás kell. Már pataki diákkorában is érzékeny hallása volt a verseléshez. Fogalma se volt róla, hogy a »maga rímes sorait a magyar is skandalhatja« és mégis jambusokban szökelte egyik feladat-epigrammájának első és harmadik sora. (227) S itt találkozunk verstani elmélete grammatikai elméletével: az írónak szabad változtatnia az eddigi szokáson a verselésben is, ha nagyon tudja a verstant, ha megvan a füle hozzá. Különösen a jambikus versforma felszabadulását követeli, nem lehet tiszta jambusokban írni. »Diese Fesseln schienen den Dichtern unerträglich« — írja Rumynak (228) Plautus és más vígjátékírók megengedték, hogy a második, negyedik és hatodik lábban a spondaeus helyettesíti a jambust, sőt, hármas lábakat is engedélyeztek. Kazinczy még szabadabban kezeli a jambikus verselést, főcélja, hogy a fülnek legyen kellemes a hosszú és rövid lábak fölcserélődése. — mivel azonban a mi rímes verseinkben a jóhangzásra fülünk az utolsó szótagban ingerlődik, itt okvetlenül jambusnak kell lennie. A jambikus verselés törvényeit a következőképen fogalmazza meg: »...az utolsó lábat oda sem vévén, másutt mindenütt jambus, vagy spondaeus, de trochaeus s pyrrhichius sehol sem állhat; az utolsó láb pedig megbocsáthatatlanul tiszta jambus.« Kazinczyánus jambusnak nevezi az elvei szerint alkotott jambikus sort. (229) A hármas lábagnak nem barátja a jambikus sorban, akkor már igazán úgy hangzik a vers, mint »das Gepolter einer verdorbenen Uhr.« A verset verssé a szózatosság teszi: a hosszú és rövid tagok arányos és »kedveltető« egyezése, s ezt csak a fül képes megérezni. Még a Tinódi-féle »rest és siket vers« is elnyerheti ezt a szózatosságot, ha »ihletéssel éneklik«, ha olyan hallású költők írják, mint pld. Zrínyi.

Leoninus vers

Nagy ellensége a leoninus versnek, amely »piros csizmába bujtatja«, a »debreceni sulyomkófa« izlés színvonalára süllyeszti a klasszikus hexametereket. Korcs monstrum-nak nevezi a leoninusokat az »ízevesztett fülek«-nél hozza őket szokásba és kedvességbe a tordai lantos, Gyöngyössi. (230) Aki érzi, mi a szép, nem olvassa ezeket soha bosszúság nélkül,

csak versfaragók követték el. Barbár teológus izlés hozta be a leoninusokat, viszont még inkább kész egy »barbár izlésű« teológiai munkát elolvasni, mint azokat a »gyermeki pattogtatásokat« végigszenvedni a görög-római versben. (231) »Semmi elmésség, semmi szökellése a fantáziának, semmi melegítő érzés« nincs a leoninusokban, — hiszen a hexameter is elég tökéletes forma, nincs szüksége a Vaticanai Apollónak arra, hogy valaki testi színnel kenje be, hogy vakonhagyott szemalmái helyébe üvegszemeket rakjon. (232) S a leoninus forma leginkább alkalmi költemények formája: hiszen az alantas, csöcselék-költőtársadalom használja, ott pedig az alkalmi költészet a divat. Megveti az alkalmi költészetet. Édes Gergelyt váltig kéri, ne alkalmi költeményeket írjon: »Szegény Kassai Szabó Dávid« verseit is »szenvedhetetlenné teszik az az átkozott sok Ujlaki Béla, Piber uram, perceptor uram névnapi köszöntései«. (233) Viszont: »Alkalmatossági versekről mit tartok, nem szükség mondanom, noha a Genie azt is interesszantná tudja tenni, nem úgy, mint a közönséges fejek, kiknek efféle verseik nem egyebek, mint rigmusok.« (234)

Forma és tartalom. Érezte az összefüggést a forma és a tartalom között. Felséges gondolatok és szív érzései a »lont méltó tárgyai«, a tartalom és forma pedig egy »szín egészét« tesz. Tökéletes, a fentebb izlésű költő hallásával tökéletesített műforma adja vissza a fenséges gondolatokat s így áll elő a Kazinczy-féle izlés költeménye. Nagy érzéke volt a tartalom és forma összeegyeztetéséhez. Sokszor ír például a »szonett édességéről«, arról, hogy episztolákra mennyire alkalmas a sermo merus: a magyar tizenkettős; stb. A tökéletes műforma, a klasszikus szépségű vers, skandálva és rím-dísszel ellátva. Ezért ideálja Ráday, aki behozta a magyar verselésbe a rimes időmértéket.

A rím. Már ő is szól arról, hogy milyen nehéz a magyarban rímelni, mert »nyelvünk rímekben igen szegény.« A mi rímelőink »stante pede in uno« szórják a verseket. »De milyen verseket! Az ő rimájuk testemet, lelkemet; fejemnek, kezemnek; égette, tette; fájdalma, nyugodalma; szívében, hívében.« (235)

A rím első főkövetelménye, hogy különböző beszédrészekből álljon, — mint pl. éltemnek és teremnek (substant., verbum), — már ha ezt is figyelembe vesszük, nehezebb lesz a rímelés. »En

keservesebb munkát, mint a magyarban reimolni, nem ismerék...» (236) A legtisztább rímet követeli, különösen ott, ahol nincs skanzió, ahol ennek kell megkülönböztetnie a verset a szépprózától. Bürger még azt is kárhóztatta, hogy a »männlicher reimre männlicher reimo kezdett, mert az monotóniát okoz.« (237) Változékony, tiszta, kecses rímelés az ideálja, amely ki tudja egészíteni a skandált vers, (mert ha rímelésről beszél, ezt a legtöbbször ideáljával, a Ráday-nemmel kapcsolatban teszi) technikai szépségeit. Nagyon kényes a rímekben a magánhangzók hosszúságára is, — nem elég e rímeknek betűkben (kvalitásban) való megegyezése; hangban (kvantitásban) is meg kell egyezniük. »Voltaire szerint nem a szem kedvéért kell rimázni, hanem a fül kedvéért. Nem jó tehát a szűzek (—) és tüzek (uu), futunk (u—) és útunk (—)» (238) Kazinczy tehát a tiszta rím híve, amelynek még hosszúságban, hangalakban is meg kell egyeznie, kerülnie kell az egyhangúságot. »De semmi sem bántja fülemet jobban, mint az azon egy hangon végződő sorok.« (239) Ugyanannak a rímnek nem szabad két sornál többre kiterjednie. (240) — Az asszonánc törvényeit nem ismeri. Ezzel verselésé nehézé válik, de számára az nem baj, a műgond elvével él s inkább napokig, hetekig, sőt — évekig dolgozik egy-egy versén, csak hogy tökéletes formájú legyen. Kazinczy mindég nehezen dolgozott, nála nem lehet ezeket az elveket csodálnunk. Szonettet magyarul senki az ő koráig nem írt, annak szépségeit is be akarja plántálni irodalmunkba. Ez nagyon nehéz, mert a skanzió »nyügg«-e mellett vigyáz.

A szonett

nia kell a költőnek a pontos, tiszta rímelésre is: »Nyelvünknek éppen olyan kevés rímjei vannak, mint sok az olasznak, spanyolnak, portugallusnak« (241). Nehéz a rímelés még azért is, mert a rímelhelyezés szoros törvények által van meghatározva, s tartalmilag okvetlenül »lélekragadóan édesnek« kell lennie. A szonettben a tartalom, nyelvi képek rímelés egyaránt meleg, édes. Ötödfél esztendeig tartotta fiókjában első szonettjét, ötödfél esztendeig javítgatta, korrigálta, csak úgy küldte el barátjainak, akik ismerték az »olasz Sonettek édességét.« (242) Ez a rendíthetetlen türelem, műgond kellett ahhoz, hogy a magyar műformák, a magyar kifejezés felemelkedhessenek az európai irodalmak színvonalára.

A gondolatnak más
sorba való átvitele.

A rímnek még egy fontos szerepet kell betöltenie a versben; nemcsak formai, hanem értelmi funkciót is. Ezért nem szereti, ha az

egyik verssor nem záródik le értelmileg, hanem a gondolat átmegy a következő verssorba is: »...mindég el kell kerülni a gondolatnak a más sorba való átvitelét, úgy, hogy a komma ne másutt, hanem a sor végén legyen. Hibás, sőt meg nem szenvedhető vers tehát ez:

Melynek oly sokféle színe

Van, mint az ég...

...Az ilyenekben kivált a franciák füle finyás. Náluk igen kedvetlen a vers enjambé, aminek az ilyet nevezik. (243) Mégse hiba, hiszen olyan nagy költők szokása szentesítette, mint Schilleré, Mathissoné, viszont Kazinczy csodálkozik ezen s legfeljebb úgy tudja megmagyarázni, hogy a monotóniát akarták elkerülni.

Elizió.

Végül még azt kell megjegyeznünk, hogy a tökéletesen, zökkenés nélkül folyó versek bántja s így nagy ellensége annak, ha két magánhangzó találkozik a verssorban. »Két vokális egymás mellett nyekkenést (hiátus) csinál. Athénnek és Latiumnak lakosai, az olasz, a francia, sőt a konszonánsok sokasága által elterhült német és angol is, ezt nyekkenést, ha a két vokális két szóban áll, elizió, ha egyben, synizézis által enyhítette. Ismeri a mi nyelvünk is mind az eliziót (tudniillik — tudni illik, vicispán, háladó, gazduram, Kat'asszony), mind a synizézist (ostya, márvány — máriás, nummus, signatus icone: Mariae, gesztenye, lány, Mátyás). De versíróink nem merték, amit a természet mint minden nyelvek példája, sőt a magunké is, engedett, javasolt, kívánt. Már Rájnys engedti ugyan, hogy néha a magy. nyelv vokálisokkal bővülködik s a magy. verset megcsúfítaná a sok elizió, melynek példájára egy gonosz pentametert hoz fel. Mi nem értjük, miképen csúfítaná el az elizió a mi versünket, inkább, mint a görögöt és a deákot, s úgy hisszük, hogy a rómaiak s görögök példáját e részben annál inkább követhetjük, mert nyelvünkben elég vokális van. A német és angol mentséget érdemelne, ha azt nem tenné.« (245)

Déleménye kortársairól. Irtóhadjárat az izlés nélkül szűkölködők ellen.

Az irodalmi arisztokratizmus agitátora irtóhadjáratot vezetett az »izlés nélkül szűkölködők« ellen. Sok levelezőtársa azt a gondolatot vetette fel, hogy a rossz könyvek ellen nagyon üdvös intézmény a cenzura, azt kellene nyomtatékosan figyelmeztetni a tizedelésre. (246) Kazinczy ebből

a szempontból tehetetlennek s különben káros intézménynek tartja a cenzurát. A cenzura művészi szempontból nem számít. »Ő, mely sok ganajra írják ők rá az admittiturt.«(247) A papok, a politika hivatalnokai ezek, s Kazinczy haragszik rájuk, mert megkötik az irodalom szabad fejlődését. Egy könyv hibásságáért sohasem lehet a cenzorokat szidni, mert azoknak nincs más kötelességük, csak, hogy azt, amit kimondani lehetetlen, a politika, teológia s morál miatt, töröljék.(248) A cenzura nem engedi a szépíró, minden fentebb szépség egyedüli ítélőbíróját szabadon mozogni s ezért Kazinczy minden tekintetben kárhoztatja: »Sajnálom az ilyen heréléseket, azok megszasztják az olvasók örömét«, — írja Kis Jánosnak, mikor visszakapta, erősen átcenzurázva, Dayka verseit. (249) A sajtószabadság híve, hiszen az csak egy tirannus alatt lehet politikailag veszedelmes, egy méltán imádott Ferenc alatt szabadnak kell lennie.(250)

A csöcselék.

Kiket értett Kazinczy azon a csöcseléken, aki ellen harcolt, s akik szerint minden nemzeti haladás kerékkötői voltak? Azok a konzervatív, minden újítástól reszkető írók ezek, akik nem tudnak a saját határukon túllátni, akik gyűlölnék minden idegent, minden »fentebb szépséget«. A hagyományos, Gyöngyössi-féle, már-már a ponyvára leszállt izlésnek ellensége, az általában »magyaros iskola« gyűjtőnévvel szereplő írók izlésée. Főképp Debrecen ellen irányul haragja, Debrecen tartja az ő »grammatikális puritanizmus«-ával a magyar kultúra kerékkötőjének, amit nevetségessé akar tenni. (251) Ezek a konzervatív puritánok első ellenfelei, s élete végéig ezeket tartja irányba legveszedelmesebb ellenzőinek. (252) Debrecen a főfészke a puritanizmusnak, s a debreceni írók még akkor se szimpatikusak neki, ha levelezésben áll egyikkel-másikkal. Szentgyörgyi Józsefet, legjobb barátai egyikét, kész megfeddni, mikor Bürger verseiről és egyáltalán a német verselésről a debreceni felfogást követve, elitelőleg szól. (253) De kifakadásaiban ő sohasem egyeseknek tekintélyét akarta bántani: ő az egész iskola, az egész konzervatív puritanizmus ellen hadakozik. (254) Személyes barátság és irodalmi szimpátia két különböző dolog volt számára, s az irodalmi kritikáknál is csak azt sürgette mindég, hogy azok személyi bántás nélkül legyenek, mert nem a személy a fontos, hanem az, amit alkotott, bántja, ha valakit személyileg is megsért, akaratlanul.

A kritika objektivitása mindenkivel szemben: szem előtt kell tartanunk ezt az elvét.

Horváth Ádám.

Érdekes ebből a szempontból megvizsgálunk Horváth Ádámhoz való viszonyát. A »jó embert, a jó hazafit, igaznak és szépnek tisztelőjét« szereti benne, a barátot a hív barátot megbecsüli, bár az első pillanattól kezdve látja, hogy annak »boldogtalan debreceni gusztusa« konzervatív, minden idegen szépség iránt ellenszenvvel viselkedő elvei elütnek az ő felfogásától. (255) Mégis levelezik vele, hosszú időközön keresztül, fogságáig, teljes harmóniával, mert megtudta becsülni azt a ragaszkodást, amivel Horváth iránta viseltetett, személyileg meg is volt ez a szimpátia, s Horváth igyekezett is a maga elveit a Kazinczyéhoz alkalmazni, de — irodalmi szempontból barátságuknak semmi pozitív eredménye nem volt. (256) Hogy mégis hosszabb ideig fennmaradt ez a baráti összeköttetés, azt Kazinczynak még egy tulajdonságában kell keresnünk. Sohasse szeretett senkit megbántani. Sokszor volt rossz véleménye valakiről, vagy valamiről, a közönség előtt, vagy szembe, az illetőnek szóló levelében kedvezőbben, finomabban mondja meg véleményét, csakhogy az illetőt meg ne bántsa. Az irodalmi arisztokratánál, aki radikálisan akarta megtisztítani a magyar irodalmi életet mindentől, ami nem volt inyére, eléggé paradox tulajdonság ez. Dugonics Etelkájáról sohasse volt jó véleménye, Orpheusában, az olvasóközönség előtt mégis így nyilatkozik: »Prof. Dugonics András ur Etelkáját újabban nyomtattatja. Azok, akik ezt úgy nézik, mint közönséges románt, mely szerelmet tanítani, vagy csak némely munkára nem született elmét egynémely unalmak óráitól dallás formán megszabadítani akar, erről a munkáról igen kancsalul ítélnék. De nem ez volt az író szándéka. Ő bennünket atyáinknak régi idejekre akart visszavinni, azoknak szokásokat, életék módját, országlásokat s. a. t. tette élénkbe, adagiumaimkat mentette meg az elveszéstől. Némelyek durvák és a mostani füleket megsértik: de Árpád idejéhez nem épen illetlenek. Az, aki ítélve olvas, az ilyeneken nem akad fel, hanem inkább a szívére szorítja lélekben maga előtt lebegő magyar Dugonicsát.« (257) Pedig Kazinczynak sohasse tetszett az az öntelt sovinizmus, amivel Dugonics minden kérdésről szólt, ez nem is tetszhetett a kozmopolita-nemzeti irodalmi arisztokratának, elismerte, nagy sikere volt, viszont, hogy a tömegsikert mennyire megvetette, láttuk már. (258)

Kazinczynak azt a két tulajdonságát: a személy szeretetét és kiméletes modorát ismerve, meg tudjuk magyarázni, hogy a vele homlokegyenest ellenkező véleményű Horváth Ádámmal oly hosszú

ideig fenn tudta tartani a barátságot. Pedig Horváth Ádám semmit sem adott a műgondra, ami viszont Kazinczy számára az írás legfőbb elemibb követelménye volt: »...a törölgetéstől irtózó s mindenre kész s mindjárt kész Horváth Ádám«: így jellemzi a Pályám Emlékkezetében (259). Megbotránkozással emlékszik meg arról az ajánlatról, amit Horváth a Pesten megalakult színjátszótársaságnak tett: minden héten egy vígjátékot, vagy tragédiát fog adni, mégpedig eredetit, magyar tárgyút. (260) De a leglényegesebb szakadék a kulturális különbözőség volt közöttük: Horváth, a konzervatív, puritán magyar patrióta egyenesen hazafiatlanságnak tartotta, ha magyar író idegen nyelvek hatása alatt dolgozott; nem tudott és nem is akart megtanulni németül, Kazinczy pedig csak eljövendőnek tartotta a magyar irodalmat, ha majd az idegen minták után fognak dolgozni az írók. S mikor megjegecesedett programjával tér vissza fogságából, megszakad barátságuk: »Organumainknak kelle megromlani«: írja Horváth Ádámnak, mikor látja azt a szakadékot, amely közöttük tátong. (261) S Horváth Ádám, hiába emlegeti, mennyire szereti Kazinczyt, oly élesek az ellentétek, hogy a barátság megszakad.

Szaitz Leó Mária.

Kazinczy erősen ostromoz mindenkit, aki távol áll véleményétől. De a zseniálítás, a jellem erős vonásai, a rendkívüli tulajdonságok imponálnak neki akkor is, ha ellenkező izlésű embert bírál meg. Meg tudja becsülni a nagy ellenfeleket. Szaitz Leó Máriáról a felvilágosodás ellen harcoló egri jezsuitáról sohasem tud olyan megvető, elutasító hangon beszélni, mint a »sötétség« többi terjesztőjéről, erős, tántoríthatatlan meggyőződéséért nagyon megbecsüli. (262) Nem viaskodik Szaitzcal, de ahol lehet és ahol kell, rányomja a bélyeget. (263)

Csokonai.

Csokonaiiban is meg tudta látni a zseni nagyságát. Kazinczy, a kicsiszolt formákat, a szinte túlzásig menő műgondot szerető Kazinczy nem tudja megbocsátani Csokonainak, hogy sohasem volt olyan kicsiszolt, olyan kecses, mint ő. »Nekem balul vevék csudálói, hogy ítéletemet dietai Múzsája s egyéb dolgozásai felől, melyeket nevökön nevezni is kín, kimondottam, de arról nem tehetek. Aki azokat nem nézi mázolásoknak, szennyeknek, sőt, förtelmeknek,

vegye elő Gerson du Malheureuxjét, Crimen Raptus-át és még azt is, ami nem ezek számába tartozik, s vádoljon, ha mer. Vannak irigylést, csudálást érdemlő darabjai is... s azokat senki inkább, mint én, nem tisztelheti. Azok örök diszei literaturánknak.» (264) A nagy tehetséget csodálta Csokonaiban, de elítélte benne mindazt, ami nem volt az ő ízlése szerint; a hányavetiséget, a pongyolaságot, azt, ami Kazinczy szerint csak annak köszönhető, hogy nem élt tovább, hogy nem igazíthatta meg vétkeit. Ki kell szedni a jót Csokonaiból, ki kell javítani szembeötlő vétkeit s akkor örökké fényben marad a »képzelhetetlen könnyűséggel dolgozó ifju.« Csokonaiban mindég érezte a debreceni ízlést, a magyar hagyományok ponyvára szállt ízléséből táplálkozó költőt, aki Dorotttyájában Vénust »Tekintetes Vénus Asszony«-nak festette, amint a »Somogyer Landjunkern«-nek tart prédikációt. (265) »Rajta nagyon kitetszik az a fatális ízlés, amit mendikásságnak« nevezünk. (266) Debrecen és Kazinczy, nemcsak az ismeretes árkádiai pörben, máskor is, vitatkoztak Csokonairól, — Kazinczy épen azt nem szerette benne, amit ők tiszteltek a nagy költőben: a saját ízlésüket. Szerette benne azt, ha másokat, másoknak a jóízlését utánozta, csak épen azt az ízlést nem, amiből elindult, a magyar hagyományt, a »debrecenizmust«. S a debreceniekkel sokszor vitatkozott Csokonainak egyes tulajdonságairól, amik szerinte megvoltak benne, s amit azok megvetettek. »...Jeruzsálem és az ő írástudói (Debrecenért em, az intolerancia műhelyét) kárhozatot kiáltanak reám, s meg nem foghatják, hogy mikép vetemedhettem légyen annyira, hogy egy sírba szálló barátomat a nemzet előtt mizantropiával és cinizmussal piszkoljam« (267) Debrecen félreértette őt, a két görög szó alatt nem a francia értelmű »misantropie«-t és »cynisme«-t értették, hanem »embergyűlölést és kutyához illő mordacitást«. Csokonai, a nagy zseni, aki fel tudott emelkedni a fentebb szépségekhez, tetszet Kazinczynak, de a gondatlan, debreceni Csokonait nem szerette.

Kik tettek kárt
az irodalomnak?

Kíméletlenül ostromozta azokat, akik szerinte
kárt tettek az irodalomnak. Földi János-
sal is elhidegül barátsága abban a pillanat-

ban, mikor látja, hogy a debreceni orvosnak mennyire ellenkezők grammatikai véleményei, mint az övéi, — arisztokrata ízlése károsnak tartja Földi működését. S igyekezett elhallgattatni azokat a fordítókat is, akiket ízlésteleneknek tart, s nem látja bennük meg a készséget ahhoz, hogy az idegen művek kifejezésbeli szépségét

átültessék a magyarba. Kónyi János fordításait, Zechenter Antal műveit a magyar nyelv megcsúfolásainak tartja. (268)

Aranka György.

Aranka Györgyöt, az erdélyi kulturélet lelkes munkását leveleivel csalogatta magához.

Ráday közvetítette köztük az ismeretséget s. Kazinczy a puszta ismeretséget azonnal szoros barátsággá akarta kifejleszteni. (269) Nem mintha Aranka ízlése megegyezett volna az övével. Ő sohasem tudott lelkileg egyesülni a nála szűkebb látókörű Arankával. Aranka sokat bírálgatott Kazinczyban, s az hálával fogadta kríziseit, még akkor is, ha nem voltak ínyére. Első összeütközése Arankával az idegen szók használata miatt történik: Aranka ellenzi az idegen szók használatát, Kazinczy, mint tudjuk, élete első felében híve az idegen szavaknak. Ettől kezdve hidegebb köztük a viszony, s végleg akkor szakad meg, mikor Aranka előfizetőket gyűjt Kazinczy Messiás-fordítására, s a kiadás késik: ebből Arankának kellemetlenségei vannak. Még tart ugyan a levelezés, de már csak lanyhán, míg fogása után két különböző úton látjuk őket haladni. Aranka a magyar költők értékelésében nem a Kazinczy ízlése szerint járt el, Kist egyenrangúnak minősítette a leoninus Gyöngyösivel (!), Kazinczyt pedig jó hátra tette, messze ideáljától, Báróczytól, Virágtól. (270)

Báróczy Sándor
gr. Ráday Gedeon

Tekintélytisztelő egyénisége ragaszkodik azokhoz, akik törekvéseinek mintaképei s itt nemcsak a külföldi irodalmak nagyjait kell ér-

tenünk, a magyar írók között is volt kettő, akiket nyelv-illetőleg formaújító törekvéseiben mintaképül választott. Báróczy Sándor és Ráday Gedeon. Két ideál, akikről soha, egész életén keresztül nem tett egy kifogásoló, gáncsoló nyilatkozatot sem.

»Gyermeki korom oltá Te valál példányom, melyet követni igyekeztem. Munkád örök társam volt s elkisért a tiroliszi szirttetőkre is...« — írja Báróczynak. (271) Elődjét tisztelte Báróczyban, azt a stílbeli nyelvújítást, amit ő akart véghezvinni, Báróczy már elkezdte Marmontel-fordításában. A magyar stílust finommá tenni fordítások által, ez volt körülbelül a Báróczy célja, mikor Marmontelt fordítani kezdte, ha nem is olyan tudatosan, mint ahogy Kazinczy a célt kitűzte maga elé. S mintaképe lett Kazinczynak, úgy, ahogy mintaképe lett Ráday Gedeon is.

Pesti jurátuskorában találkozott Rádayval, mikor ez már öreg

volt s visszavonult az irodalomtól, Váczy János viszonyukról a következőket mondja: »Kazinczyra nagy hatással volt gr. Ráday Gedeon, akiben mesterét tiszteli s pályája elején senki másnak nem köszönhet többet. Nagyműveltségű főúr, aki Frankfurt a/O-n végezte tanulmányait, majd hazatérve, feleségével együtt tanulmányozta a külföldi és a régi magyar irodalmat úgy, ahogy kevesen őelőtte. Könyvtárát a kor szellemi életének mindenkor rendelkezésére bocsátotta s így lett ludányi, később péceli kastélya a szellemi élet központjává. — 70 év körül járt, mikor a fiatal Kazinczy megismerte, de lelke elég ifjú, ruganyos volt ahhoz, hogy a fiatal írók lelkesülésében osztozzék.«(272) Az arisztokrata izlésre már akkor is hajlamos Kazinczyt megkapta Ráday választékossága, finom izlése, formakészsége, s egész életén keresztül mintaképe volt. Együtt olvasgatott Rádayval(273), az ő véleménye alapján tudta megalkotni első irodalmi nézeteit, ő hívta fel a figyelmét Zrinyire, Gyöngyösi-re s rögtön útbaigazítást is adott neki: Zrinyi fejlettebb izlésű, többet jelent, mint Gyöngyösi.(274) Vonzotta Rádaynak az a törekvése is, hogy egymáshoz közelebb hozza a szétszórva élő s egymásról mit sem sejtő írókat. Tőle tanulta meg azt a versformát, amit egész életén keresztül a legtökéletesebbnek tart: a Ráday-nemet, a rímes időmértékes verselést. S egész életén keresztül Ráday előtte a legfőbb tekintély. Kétségkívül ágg mintaképe tanácsain és útmutatásain indul a francia és német irodalom tanulmányozásában. Fiatal éveiben mindent pátrónusa véleménye alapján ítél meg: »Örülöm azt a szerencséjét Heliconi Virágaim tavalyi gyűjteményének, hogy hogy az a Mélt. Gróf javallását megnyerté.«(275) »Szabó László úr nekem Selmezbányán adott egy exemplárt a maga versei közül. Gyönyörű darabokat leltem benne, s örültem, azt látván, hogy ő is tanítványává lett a Méltóságos grófnak, verseit nemcsak kadeneciákra szedvén, hanem skandálván is.«(276) Számos ilyen nyilatkozata igazolja, mennyire tisztelte, becsülte Ráday Gedeont, mennyire igazolta tettel is azt a nézetét, hogy az irodalom diktátorainak a nagy íróknak (Kazinczy Rádayt is a »választottak« közé sorolta) a véleménye az egyedül mérvadó.

»...az aesthesist inkább nagy példányokból kell meríteni, mint a didaktikus könyvekből«: írja Csokonainak. (277)

Nemcsak elődei között vannak ilyen ideáljai. Barátai, kortársai közül is megtisztelt, kiemelt egyet-kettőt, akiknek halhatatlanságot ígért. Sokban tévedett. Itélőkéességének itt voltak a legnagyobb botlásai, merő formaérzékeléssel csak a külső forma művészeit, csak az általa szentesített izlésű költőket szerette.

Kis János
Dayka Gábor.

Kis költészetében megtalálta azt, amit ideáljának vallott: a nemes, kicsiszolt fómát, a tiszta (s z é p e n tiszta) magyar nyelvet és izlést.(278) »Az ódai magasság a dal ékességével összekapcsolva« írja Kis egyik epistolájáról s ez jellemzi a legjobban, hogy mit kívánt Kazinczy a magyar literaturától.(279) »Classica eruditio« van az említett episztolában, »a szívnek meleg érzéseivel és az élet legtisztább filozófiájával.« Művészi, nemesebb izlés, amely csak a megszépített, kicsiszolt életet mutatja. Azt hitte, hogy a magyar líra Kistől fogja megkapni legelső nagy képviselőjét és nagyságát sóhajtvá irigyelte. Teóriáit megtestesítve látta ugyanis Kis költészetében. »Én oly feletté kicsiny vagyok! én oly feletté keveset tettem s tehetek izzasztó szorgalmaim után is. Végy magadhoz, mérsékelj magadhoz...«(280), — írja Kis Jánosnak s ebben a nyilatkozatában rejlik életének egyik legnagyobb tévedése.

Dayka is ideálja, ő a másik, akiért rajong. Műgondja, önkritikája tetszik neki nagyon: »...gyönyörködve látom, mint hányja tűzre s rakásokban mindazt, amiben magának nem tetszhetik. Némelyik nyolc-kilenc ízben van leírva táskájában, elhintve mindenike új meg új igazításaival.«(281) Halhatatlanságot ígér Daykának is s halála után sajtó alá rendezi költeményeit. Lelke »rokon lélek« a Kisével, mert a formának épolyan gondos művésze s Kazinczyénak ez a fontos.(282) Amellett »Höltyi búslakodás« van benne s a sentimentalizmusért rajongó Kazinczy előtt ez is kedvessé tette Dayka költészetét. Csak »gelegenheitsgedicht«-jeit kárhoztatja, »amelyeket ezen nyomtatás alá készített darabjai közé felvett és amelyeket én, aki az én Daykámnak egy sorát is sajnálom elveszteni, mintegy akaratom ellenére veszek fel kiadásomba.«

Dirág Benedek

Virágot is csudálja, »az ingani nem tudó lelkét.« (283) Az ember nagyságáról még sohasem ítélt igazabban s ez mutatja az ő nagyságát is. A klasszikus versformák nagy, tökéletes költőjét szereti; csak azt sajnálja, hogy éppen ezen nagysága s klasszicitása miatt félrevonul, nem vesz részt a már forrongó irodalmi életben, még a Tudományos Gyűjteménybe sem ad semmit, hogy »még ott se álljon egy rendbe másokkal. Egész Phoenix akar lenni.«(284)

Berzsenyi Dániel.

Berzsenyit is rendkívüli módon üdvözli.
 »Ime, midőn azon kesergek, hogy az a szent tűz, mely már csak kevesek szívében tápláltatik, közelít elalvása felé«, — alig van már a Kazinczy értelmében vett formaművész, arisztokrata író, — »egy dicső lángot látok fellobbanni véletlenül. Háládatosan borulok a szent atyának, a Természetnek lábaihoz s tisztelettel imádom bölcsességét.«(285)

A szép, néhol hibás magyarságot csodálja Berzsenyiben: azt a bátor, harsogó ömledezést, tanultságot, formakészséget, a jól elkészült lelket, aki a klasszikus versformák tökéletes művelője. Kéri Kist, igyekezzék megtartani társát a klasszikus versformák körében, mert »Virágon kívül nincs egy poétánk is, aki a Horác lantjának méltóságát érzette volna. »Minden költeményében eltalálja a kellő hangot: »...nichts lieblicheres... als seine Lieder, nichts feurigeres, als seine Oden...« viszont nyelve is tökéletes, korrekt. (286) Látja a nagy tehetség, a génusz erejét is, sőt még annak a kinyilatkoztatásáig is elmegy, hogy Berzsenyi még több mint Kis...

Kazinczynak egész életében fejlett irodalmi élet volt az ideálja, a közönség érdeklődésétől körülrajongott folyóirat, irodalmi központ. Széphalom volt az ő leveleinek kiindulópontja, ezt tette meg irodalmi központnak. S mikor Pesten tömörülni kezd a fiatal irodalom, mikor a Dunántulról megindul a magyar romantika új, erőteljes áramlása, idegenül áll ezzel az áramlással szemben. A fiatalok törekvéseit nem érti, mert azok nem pusztá formatörekvések többé: már csak eszköz lesz az, ami neki fontos volt s amiért a nyelvújítás harcát folytatta.

Kölcsey, Szemere.

Boldogan üdvözli Kölcseyt, a hozzá folyamodó fiatalembert, ellátja tanáccsal s mikor az pesszimistán írja neki, hogy nincs irodalmunk, azt válaszolja, nem baj, csak igyekeznünk kell, meglátjuk, haladni fogunk. Felismeri a fiatal Kölcsey nagy tehetségét s abból az alkalomból, hogy fiatal pártfogoltja az ő legjobb irodalmi barátjáról, Kisről írt bírálatot a Tudományos Gyűjteménybe, így emlékezik meg róla: »...a Kölcsey recenzióját olvastam kibeszélhetetlen gyönyörűséggel. Mely és mennyi erő van abban a derék ifjúban, mely érett az, amit ő mond! Már kétszer olvastam el, s annyira el vagyok ragadtatva általa, hogy nem veszem észre, mond-e valamit, ami nekem kedvetlen lehetne.« (287) S mikor látja, hogy nincsenek egészen egy értelemben, hogy Kölcsey valami mást akar mint ő,

sajnálja, hogy befolyásolni akarta, Szemerét, Kölcseyt, hiszen nem lehet mindenki az ő elveinek követője. (288) Így adta fel az irodalom vezérségét, amely olyan hosszú ideig az övé volt a köztudatban. Jön a magyar romantika s elsöpri Kazinczy irányát, ami nem iskola, abban az értelemben, ahogy azt a szót egyes irodalmi irányok, nézetek megnevezésére használják. A XVIII. századvégi, XIX. század-keleji irodalmi izlésváltozatok nem iskolák. Örül az Aurórában feltűnő új tehetségeknek, örül, hogy végre megalakult régi ideálja, az életerős magyar folyóírás, de éles figyelmét nem kerülheti ki, hogy az Auróra iránya mennyire eltér az övétől. Látja, hogy az Auróra sokat felhasznált az ő eredményeiből, látja nyelvünk simaságát, kecsességét, de azt is észreveszi, hogy ezeknek végső irodalmi célkitűzésük már más, mint az övé, s hiába ujjong

Az Auróra
és a romantikusok.

először irodalmi iskolájának folytatásáért, hiába hiszi, hogy megszakad széphalmi izoláltsága, (289) — hiába sietnek a fiatal írók hódolattal a lábai elé, kénytelen átlátni, hogy most már nem az debreceni konzervativizmus az ő nagy ellenfele, azt sikerült legyőznie végkép, a magyar irodalmi izlés, nyelv, műforma, stb., újítása győzött, őt a legnagyobbbrészt a Dunántulról előtörő új izlés győzte le, a diadalmas fiatalok, akik felhasználták eredményeit, de úgy, hogy ő nem ismer rájuk. Erőnek erejével szeretné magához kapcsolni az Auróra tagjait, de ezek már nem az ő izlését követik, Kisfaludy Sándor nem szereti az agg mester aprólékos, műgondra nevelő megjegyzéseit, aki a Himfy háromnegyed részét tűzbe akarja dobni, hogy költőjét az »Olymposi kar« méltón fogadhassa. Kazinczy boldogan fogadja Himfy szerelmeit, elragadtatással nézi bennük a kimeríthetetlen bőséget, a teremtmény gényét (290), még a »nudításokon« sem botránkozik meg, hiszen azokat is a művész keze írta (291), csak a kritikának, a műgondnak, az ő aprólékos, csiszológató módszerének hiányát kifogásolja Kisfaludynál. S regéihez már egyáltalán nem tud leszállni, kijelenti: »regéi rosszak.« (292) Megbotránkozik, mikor Kisfaludy és egész vármegyéje neheztel rá bírálatáért, (293), pedig ő igyekezett tárgyilagos lenni, mindent elmondott Himfyről a maga aprólékosságával, hibáit, erényeit egyaránt felsorolta. (294) Azt csak később kezdi megérteni, hogy ő már csak »szent öreg«-je ennek a társaságnak, nem az a teljhatalmu vezér, akinek mindent szabad, csupán tisztelt ember; elfogadták eredményeit, de túl is haladtak rajtuk. S igazi ellenfelei ezek a fiatalok, a magyar romantika fiataljai lettek. Debrecen nem, azt si-

került legyőznie: de az Auróra-kör megdöntötte irodalmi vezér-ségét, az győzte le őt. Ott áll a magyar romantika megszületésénél, mint említettük, az új izlés lelkes fiataljai fel is használják eredményeit. de nem érti az új törekvéseket, mint ahogy a német szellemi élettel is elveszti kapcsolatát a romantika megszületésének pillanában: »A német romantikus költészetet értetlenül nézi« — írja róla Farkas Gyula. (295)

Kazinczy becsvágya igen nagy volt. Tudjuk, hogy irodalmi nézeteiben az író tekintélye játssza a főszerepet: a legfőbb tekintély ő akart lenni az írók között. Célja: vezetni a nyelv-újítást, a formák újítását, irodalmi programot, izlést, kulturát adni a nemzetnek. Megvolt benne az önbizalom, érezte, hogy alkalmas hivatása teljesítésére: »A modestia ritkán igazi modestia, noha van igazi is; sőt... az még akkor is grimász, mikor azt hiszi magáról, hogy nem grimász.« (296) Tudta, mire képes, ismerte munkáinak minden előnyét: »Ismered egyveleg írásomnak első kötetjét, s reménylem, igazságos vagy megvallani, hogy több gonddal készült munkát még nem ismer literaturánk. A nemzet izlését minden oldalról igyekeztem művelésbe venni: grammatikám (kivéve egy-két botlást) tiszta, ortográfiám tökéletesebb mint közönségesen látni, stilisztikám csak azoknál hibás, akik a szépítő neologizmust szoloecizmusnak nézik...« írja br. Prónay Sándornak (297) S ezzel az önbizalommal vallotta azt, hogy »az a halhatatlanság az egy bálványom...« (298)

Tehetségeinek, képességeinek ezen tudatában mégsem volt nagyravágyó: »A nagyravágyás szesze sohasem tudott elszédíteni.« (299) Nem várt sokat az élettől, realitásoktól elfordult lévén nem tartott igényt nagyobb, gazdagabb életformára. Viszont tudta, hogy kötelességei vannak ezekkel a nagy képességeivel a nemzeti kultúra, a nemzeti irodalom hiányosságaival szemben. S mikor egyéni becsvágyát elégitette ki az, hogy az irodalom élére állt, egyszersmind kötelességét, hivatását is teljesítette: egyéni becsvágya és hivatásának tudata szorosan egybekapcsolódott: »...előre kell néznünk, előre, hogy mennyire van még a tárgy. Amit a legmunkásabb szorgalom tehet, azt én megteszem. És biztat is a reménység, hogy valaha nevemet nem fogja szégyenleni a Haza...« (300) Megerősítette, új alapokra fektette a nemzet kulturáját. Láttuk, hogy minden törekvésével a magyar közizlés, műveltség európai hiányait akarta megszüntetni, sok elvében tévedett, de tévedéseivel is el tudta érni a hasznos eredményeket. Becsvágyát kielégítette kötelességtelje-

sítésének tudata, a magyar név tiszteletes voltának előbbrevitelénél »szébb szobor nem függ a haza templomában.« (301)

Kozmopolitizmusával egy cseppet sincs ellentétben tudatos nemzeti programja. Megveti azt a kozmopolitizmust, amely a nemzetet háttérbe szorítja: »én a kozmopolitizmust csak annak nézem, amittől a nacionalizmusnak nemességet kell átvenni...« (302) a külföldi irodalmak izlését át kell ültetni hozzánk, hogy mi is megtanuljuk az izlés, a művészi izlés tökéletes formáit. De a tulzó nacionalizmusnak is ellensége. Épúgy megveti a magyar tradíció követőinek tulzó nacionalizmusát, mint ahogy idegenül áll a romantikus fiatalok nemzeti programjával szemben. »Neki dühült nemzetiség«-nek hívja az Aurórának csak a hazai értékekre figyelő törekvéseit. (303) Ő elszárnyal külföldi, idegen, »fentebb« szépségek fölé, de csak azért, hogy visszatérjen az idegenből, s mindazt, amit ott talál, a nemzet oltárára rakja.

J E G Y Z E T E K:

- 1: Tövises és Virágok. Kiadta Balassa József. RMKT. I. 1902.
- 2: Kazinczy Ferenc levelezése I. XXI. A Magyar Tudományos Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közzéteszi Váczy János; XXII: Harsányi István. III. 301.
- 3: Ennek pszichológiai hátterét lásd: Lerhauser Albert: KF három Varca. Széphalom. VII. 1—5. szám. 9-13. l.
- 4: K útja Pannonhalmára, Esztergomba; Vácra. 4. l.
- 5: Lev., V., 6. l.
- 6: Váczy János: KF és kora. Bp., 1914.
- 7: Lev., II., 120. l.
8. Prépost-kanonok, történész, a pésti egyetem tanára. Szül. Keszthelyen, 1766. Megh. 1850.
- 9: Lev., XII., 503. l.
- 10: Lev., VIII., 464. l.
- 11: Horváth János: K emlékezete. Akad. Ért. 1931.
- 12: Lásd: Váczy, I. m.
- 13: Könyvismertetés. Hébe és Auróra ism. Tud. Gyűjt. 1826. II.
- 14: Váczy János: KF. Költők és írók. Szerk. Ferenczy Zoltán. Bp., 1909.
- 15: Lev., IX., 468. l.
- 16: Lev., III., 258. l.
- 17: Lev., IV., 216. l.
- 18: Lev., II., 30. l.
- 19: Lev., III., 256 l.
- 20: Pályám Emlékezete. Nemzeti könyvtár, szerk. Abafi Lajos. III., 158. l.
- 21: Lev., XV., 242. l.
- 22: Váczy: KF. 129. l.
- 23: V. ö. Beöthy, Horátius és K. BP., 1890.
- 24: Váczy János: Bevezetés: Lev., VIII., XIX. l.
- 25: Lev., XI., 194-195 l.
- 26: Kemény Zsigmond: Classicizmus és romanticizmus. K. Zs. összes művei. XI. történelmi és irodalmi tanulmányok. 166-167. l.
- 27: Lev., III., 94-95 l.
- 28: Váczy: KF. és kora. 421. l.
- 29: Eckhardt Sindor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp., Franklin.
- 30: Harsányi István, Rokokó ízlés a magyar irodalomban. Sárospatak, 1930. 19. l.
- 31: V. ö. Farkas Gyula, A magyar romantika. Bp., MTA., 1930. 256. l.
- 32: Lev., IV., 259. l.
- 33: Váczy, KF. 123. l.
- 34: Lev., XXI., 72. l.
- 35: Lev., IV., 88. l.
- 36: V. ö. Váczy János, KF., 75. l.
- 37: V. ö. Beöthy, I. m. 189. l.
- 38: Lev., I., 51-52. l.
- 39: V. ö. dr. F. J. Schneider: Die Freimaurerei und ihr Einfluss auf die geistige Kultur in Deutschland am Ende des XVIII. Jhdts. Prag, 1909. Taussig und Taussig.
- 40: Lev., II., 53-54. l.

- 41: u. o.
 42: V. ö. Váczy J., KF., 93. l.
 43: Lev., IV., 254. l.
 44: Lásd műfordításai egy részét;
 — magyar miliőbe dolgozta őket át.
 45: Váczy, KF. és kora., 272. l.
 46: Lev., I., 440. l.
 47: Lev., II., 418. l.
 48: Dörfler M. Sándor: Quinti-
 lián és a magyar nyelvújítás. Bp.,
 1931. 74. l.
 49: Lev., VIII., 431. l.
 50: Lev., XII., 473. l.
 51: Lev., XIII., 476. l.
 52: V. ö. Rousseau, Confessions.
 Paris, Firmin-Didot, 1861. 1-2. l.
 53: V. ö. Lev., XXII., 10. l.
 54: Lev., I., 113-114. l.
 55: Lev., II., 223. l.
 56: V. ö. Váczy, Bevezetés. Lev.,
 V., VII. l.
 57: Lev., II., 230. l.
 58: Lev., II., 186. l.
 59: Lev., XIX., 334. l.
 60: Schneider, i. m.
 61: Váczy, KF. és kora., 278. l.
 62: Lev., VII., 545. l.
 63: Váczy, Bevezetés. Lev., XV.,
 XXI. l.
 64: Lev., IV., 59. l.
 65: u. o.
 66: Lev., IV., 375-376. l.
 67: u. o.
 68: Lev., V., 314. l.
 69: u. o. 343. l.
 70: Lev., VII., 46. l.
 71: Lev., XV., 332. l.
 72: Lev., XVI., 51. l.
 73: V. ö. Váczy J., KF., 142. l.
 74: Beöthy, i. m.
 75: Váczy, KF. és kora., 443. l.
 76: V. ö. Borzsák József: Az ókori
 klasszikusok és K. Bp., 1908. 52. l.
 — Lásd az izlésről szóló fejezetet.
 77: Váczy, Bevezetés. Lev., VII.,
 XVI. l.
 78: Lev., III., 260. l.
 79: Ismét ellentmond annak a fel-
 fogásnak, hogy az író teljhatalma
 mindenre hivatott. A romantikus iro-
 dalomkoncepció összeütközése ez a
 klasszikussal.
 80: Lev., III., 302-303. l.
 81: Lev., VIII., 129. l.
 82: PE., 157.
 83: V. ö.: Lev., III., 302. l., III.,
 309. l., VI., 90. l. VII., 2-3. l., VII.,
 211. l., XIII., 350. l.
 84: V. ö. Lev., III., 484. l.
 85: Lev., IX., 272. l.
 86: Lev., XV., 112. l.
 87: Magyar régiségek és ritkasá-
 gok. Kiadta KF. Pesten, 1808.
 88: Lev., XXII., 377. l.
 89: Lev., V., 417. l.
 90: Kulcsár István. Hazai tudó-
 sítások. 1807-1808. évf.
 91: Lev., XIII., 351. l.
 92: Lev., XVII., 359. l.
 93: Váczy J., Bev., Lev., XVII.,
 XXX. l.
 94: Lev., XII., 383. l.
 95: Váczy J., KF. és kora., 426. l.
 96: Lásd: Wieland's Werke. 38.
 Berlin, Gustav Hempel. 3-39. l.
 97: Felsőmagyarországi Minerva.
 I., 1-5. l.
 98: Lev., VII., 23. XX. l., X. 538. l.
 99: Lev., X., 537. l.
 100: Lásd: Magyar Pantheon.
 Életrajzok és életrajzi jegyzetek. Írta:
 KF. Kiadta és jegyzetekkel ellátta:
 Abafi Lajos.
 101: Lev., XIX., 160. l.
 102: Hazai Tudósítások. 1806. évf.
 103: Tudományos Gyűjtemény.
 1817. 9. l.
 104: Lev., XV., 268. l.
 105: Lev., IV., 545. l.
 106: Felsőmagyarországi Minerva.
 I., 7. l.
 107: Lev., VII., 80-97. l.
 108: u. o.
 109: Wolfgang Menzel, Die deut-
 sche Literatur. Stuttgart. 1828.
 110: Lev., XX., 513. l.

111: Lev., XV., 242. l. Kölcseynek írja útleírásairól.

112: PE., 157. l.

113: Lev., III., 304. l.

114: Lev., III., 434. l.

115: PE., 329. l.

116: u. o.

117: Váczy: KF. és kora, 205. l.

118: Horváth János: Báróczy Sándor. BP., 1901. 34. l. — [V. ö. 59. lappal.]

119: Farkas Gyula, i. m. 244. l. 279. l.

120: Lev., XXII., 227. l.

121: Lev., XIV., 330. l.

122: Lev., XVII., 355. l.

123: V. ö. Lev., XI., 35-36. l.

124: PE., 329. l.

125: Lev., I., 520. l.

126: Bessenyei német eredetijével együtt kiadta és bevezetéssel ellátta Weber Artur. RMKT. 34.

127: 6. l. 4. sz. jegyzet.

128: 16-17. l.

129: 17. l.

130: Lev., I., 18. l.

131: Gessner Salamon Idyiliümái. Fordította KF., Kassán, Fűskuti Landerer Mihály költségével és betűivel. 1788.

132: Ajánlás. 6. l.

133: KF. Munkáji. Szép literatúra Pesten. Trattner János Tamásnál. 1814—1816., III., 3-6. l.

134: Fürst Aladár: Gessner Salamon hazánkban. ITKözl. 1900. 189. l. — V. ö. Wessely Ödön: K. Gessner-fordítása. EPhK. 189. l.

135: Lev., I., 396. l.

136: Bácsmegyeinek gyötrelmei. Németből átdolgozta KF. Bevezetéssel és jegyzetekkel Heinrich Gusztávtól. BP., 1878., O. K. 20.

137: KF. Munkáji. IX., 9-10. l.

138: PE., 157. l.

139: KF. Munkáji. IX. 26. l.

140: Bayer József: Shakespeare drámái hazánkban. BP., 1909., I.,

136-137. l.

141: Hamlet, szomorújáték 6 felvonásban, úgy, ahogy az a mi játszószíneinkre léphet. 56. l.

142: Hamlet, dán királyfi. Irta: Shakespeare. Fordította Arany János. Bp., 1882. Kiadja Ráth Mór. 69-70. l.

143: Bayer József, i. m. I., 137. l.

144: u. o.

145: Bayer József, A nemzeti játékszín története. Bp., 1887., I., 235. l.

146: u. o.

147: KF. Munkáji. V., 51-54. l.

148: V. ö. Bayer József, KF. és Molière-fordításai. ITKözl. 1896.

149: Imre Lajos: A »Botsínálta doktor« Molière-nél és K.-nál. Erd. Múzeum, 1888.

150: Wieland: Socrates Majnomenos, azaz a sinopei Diogenes Dialógusai. Fordította KF. Pésten. Nyomatott Trattner Mátyásnál.

151: Lev., V., 362. l.

152: KF. munkáji. IX., 206-207. l.

153: V. ö. Lev., V., 311. l.

154: u. o. 349. l.

155: Lev., III., 314. l.

156: KF. Munkáji. I.

157: Herezeg Rochefoucauldnek Maximái és morális reflexiói három nyelven, németre fordította Schultz. magyarra KF. Bécsben és Triesztben, Geisztlinger könyvtárusnál. 1810

158: u. o. Előbeszéd. Kis Jánostól. XVIII. l.

159: Lev., XI., 472. l.

160: Lev., III., 305. l.

161: KF. Munkáji. IV., 10-11. l.

162: u. o. 29-30. l.

163: u. o. 95. l.

164: u. o. VIII., 7-8. l.

165: Lásd Lev., XII., 431. l.

166: u. o. 566. l.

167: Czeizel János: Klopstock hatására Kra. EPhK., 1904.

168: Lev., XV., 107. l.

- 169: KF. költeményei. II. Nemzeti Könyvtár. Szerkeszti Abafi Lajos. VII. 142. l.
- 170: Lev., XIV., 189-190. l.
- 171: Lev., XVI., 400 l.
- 172: U. o. 409. l.
- 173: Riedl Frigyes: KF. és a német irodalom. Bp. Szemle, 1878. VIII. 133. l.
- 174: u. o. 143. l.
- 175: Lev., III., 119. l. Édes Gerelynek.
- 176: Költeményei. II. 85. l.
- 177: Lev., III., 159. l.
- 178: Tudományos Gyűjtemény, 1819. IV. 23. l.
- 179: Lev., X., 261. l.
- 180: Váczy J., Bev., IV., XIII l.
- 181: Lev., X., 261. l.
- 182: Lev., II., 186. l.
- 183: Váczy János: Bevezetés. Lev., XIII., XXIX. l.
- 184: u. o.
- 185: Lev., XVIII., 35. l.
- 186: Lev., XII., 318. l.
- 187: Lev., III., 31. l.
- 188: Lev., IV., 22. l.
- 189: u. o.
- 190: Lev., II., 362. l.
- 191: Magyar Pantheon. Dayka élete. 51. l.
- 192: Lev., XVII., 229. l.
- 193: V. ö. Farkas Gyula, i. m. 61. l.
- 194: Lev., XVI., 159. l.
- 195: V. ö. Czeizel János: K. tudományos tollharcai. ITK, 1929.
- 196: Lev., XVII., 352. l.
- 197: u. o. 353. l.
- 198: Lev., XVII., 50. l.
- 199: u. o.
- 200: Lev., XII., 353. l.
- 201: Lev., II., 296. l.
- 202: u. o.
- 203: Lev., XI. 173. l.
- 204: V. ö. ezt és a következőket: Simai Ödön, KF. nyelvújítása. MNy., 1910—1913.
- 205: Lev., IV., 441. l.
- 206: V. ö. ezt és a következőket: — Váczy János: KF. 102. l.
- 207: Fragmente (1767) herausgegeben durch C. F. Heyne. Carlsruhe, 1828. 178—200. l. »Tökéletes nyelv«: l. az irodalomelméletéről szóló részt.
- 208: Lev., VIII., 465. l.
- 209: V. ö. Borzsák József i. m. 2. l.
- 210: V. ö. Czeizel János: Horatius és K. 671.
- 211: Lev., XIII., 123-124. l.
- 212: Lev., II., 357. l.
- 213: Lev., X., 24. l.
- 214: Lásd Váczy János: KF. és kora. 256. l.
- 215: Lev., VII., 142. l.
- 216: Lev., VIII., 359. l.
- 217: Váczy János: KF. és kora. 283—284. l.
- 218: Lev., II., 361. l. 364. l.
- 219: Lev., IV., 545-546. l.
- 220: u. o. 548. l.
- 221: Váczy, KF. és kora. 24. l.
- 222: V. ö. Lev., V., 225. l.
- 223: Lev., II., 475. l.
- 224: Lev., IV., 548. l.
- 225: V. ö. Czeizel, KF. episztolái.
- 226: Lev., IV., 68. l.
- 227: PE., 245. l.
- 228: Lev., VII., 44. l.
- 229: Lev., II., 467-468. l.
- 230: Lev., IV., 247. l.
- 231: Lev., II., 222. l.
- 232: Lev., IV., 547. l.
- 233: Lev., II., 223. l.
- 234: Lev., IX., 167. l.
- 235: Recensio. Himfy szerelmei. Erdélyi muzeum. Első füzet. 1814.
- 236: Lev., II., 302. l.
- 237: u. o. 475. l.
- 238: Lev., V., 96. l.
- 239: Lev., V., 284. l.
- 240: u. o. 296. l.
- 241: Lev., VI., 322. l.
- 242: u. o. 324. l.
- 243: Lev., VI., 63. l.
- 244: Lev., V., 183—184. l.

245: Lev., XV., 268. l. Élisiók a Magyar Verselésben.

246: Németh László: Lev., III., 454. — Aranka György.

247: Lev., II., 290. l.

248: Lev., IV., 563. l.

249: Lev., V., 470—472. l.

250: Váczy János: KF és kora. 356—357. l.

251: Lev., IV., 63. l.

252: V. ö. Farkas Gyula, i. m. 62—65. l.

253: Lev., IV., 63. l.

254: Lev., IV., 356. l.

255: Lev., II., 385. l.

256: Borz Gyula: K írói összekötetései fogsága idejéig. Esztergom, 1916.

257: Orpheus. I., 83—84. l.

258: Váczy János: KF és kora. 414. l.

259: PE., 103. l.

260: PE., 283. l.

261: Lev., IV., 205. l.

262: Váczy János: KF és kora. 244. l.

263: Lev., II., 140. l.

264: PE., 205. l.

265: Lev., V., 160—161. l.

266: Lev., VIII., 301. l. (Mendikás, mendikás a szegény néposztályból való alsóbbosztályú kisdíák. Komáromi János: Pataki diákok. Bp., Genius.)

267: Lev., III., 301. l.

268: Lev., II., 212. l.

269: Borz Gyula, i. m.

270: Lev., III., 274—275. l.

271: Lev., V., 311. l.

272: Váczy János, KF., 107—108. l.

273: PE., 58. l.

274: PE., 113. l.

275: Lev., III., 230. l.

276: Lev., II., 231. l.

277: Lev., III., 33. l.

278: u. o. 433. l.

279: u. o. 327. l.

280: Lev., VIII., 129. l.

281: Lev., II., 343. l.

282: Lev., II., 492. l.

283: PE., 325. l.

284: Lev., XV., 494. l.

285: Lev., III., 47. l.

286: Lev., VIII., 511. l.

287: Lev., XV., 120. l.

288: Lev., XVII., 124—125. l.

289: Farkas Gyula, i. m. 103—105. l.

290: PE., 209. l.

291: Lev., V., 413. l.

292: Lev., V., 154. l.

293: Lev., VII., 154. l.

294: Lev., VIII., 380. l.

295: V. ö. Farkas Gyula, i. m. 234—236. l.

296: Lev., VII., 286—287. l.

297: Lev., VI., 181. l.

298: Lev., II., 473. l.

299: Lev., II., 47. l.

300: Lev., I., 194. l.

301: Lev., II., 450. l.

302: PE., 263. l.

303: V. ö. Farkas Gyula, i. m. 189. l.

